

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Cumhuriyet Theology Journal

ISSN: 2528-9861 e-ISSN: 2528-987X

Aralık / December 2018, 22 (2): 807–831

Hüseyin Kâzım Kadri'nin Yeni İlm-i Kelâm Karşıtı Söylemi Üzerine

Bir Değerlendirme

An Assessment on Hüseyin Kâzım Kadri's Discourse Against the New Kalâm of Science

Rabiye Çetin

Dr. Öğr. Ü., Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kelam Anabilim Dalı
Assistant Professor Dr., Ankara University, Faculty of Divinity, Department of Kalâm
Ankara, Turkey

rgecdogan@gmail.com

orcid.org/0000-0002-4706-0022

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 12 Eylül / September 2018

Kabul Tarihi / Accepted: 27 Ekim / October 2018

Yayın Tarihi / Published: 15 Aralık / December 2018

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Cilt / Volume: 22 **Sayı / Issue:** 2 **Sayfa / Pages:** 807–831

Atıf / Cite as: Çetin, Rabiye. "Hüseyin Kâzım Kadri'nin Yeni İlm-i Kelâm Karşıtı Söylemi Üzerine Bir Değerlendirme [An Assessment on Hüseyin Kâzım Kadri's Discourse Against the New Kalâm of Science]". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 22/2 (December 2018): 807–831. <https://doi.org/10.18505/cuid.459541>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Sivas, 58140 Turkey. All rights reserved. www.der-gipark.gov.tr/cuid

An Assessment on Hüseyn Kâzım Kadri's Claims Against the New Kalâm Science

Abstract: The need for renewal felt in various fields with the Tanzimat, and the changes and modernization activities realized in accordance with it, and the nature and boundaries of these activities are important issues that determine the period's intellectual agenda. Some of the proposals for a solution to save the state are related to the renewal of religious thought. The bad situation in the Ottoman Empire stems from the way religion is understood, not from religion itself, and one of the names that produce ideas about the necessity of changing this way of thinking is Hüseyn Kâzım Kadri. He believes that Fiqh and Exegetics should be based on the work of updating the content of Islamic Sciences within the framework of contemporary needs. Claiming that the basic need of society is not Science of Kalâm but Catechism, Kadri claims that the attempt of the science of Kalâm, regulated to respond to the needs of the age will not result in even will cause religious conflict among people. In this article, Hüseyn Kâzım Kadri's intellectual background, his suggestions for the renewal of religious thought and his objection to the new Science of Kalâm are discussed.

Summary: What defines the history of late Ottoman period is the concept called *change*. There have been reform attempts in order to canalise the military, economic, socio-cultural change and transformation due to political turmoil starting from the end of the 16th century and beginning of the 17th century. Basic argument regarding these reforms finds its base on Qanûn al-Qadîm and the idea of returning to Sharia. Along with the Declaration of the Imperial Edict of Reorganization (Edict of Gulhane) the previous reforms which were made earlier changed dimension and westernization became a government policy. During the ongoing process, the change in terms of Westernization became a current issue within every segment of Ottoman society. Need for innovation in various areas, and therefore the change and modernization movements and accordingly these movements' nature and boundaries set the intellectual agenda of the era. Some of the suggestions are associated with renewal of the religious thought which are to keep the State from difficult situation it is in. Solutions proposed in this context creates a rich intellectual discussion environment within Western, Islamist, and Turkist intellectuals. Islamists in general terms are of the opinion that the difficult situation Ottoman is in does not stem from the religion itself but the way of understanding religion; and they are of the opinion that this way of thinking should be altered; when they bring about their suggestions, it is seen that the way of thinking is their starting point. What causes the Islamists fall apart within themselves is the nature of renewal. Islamist intellectuals, supporting the idea which is the content of islamic knowledge should be updated according the needs of era, suggest various ideas in terms of which dicipline should be in charge for the needs in question. While some intellectuals are of the opinion Kalâm should be prioritised, some are of the opinion Fiqh and Exegetics should be prioritised. Hüseyn Kâzım Kadri, who wrote under the pseudonym of Shaykh Muhsin-i Fânî ez-Zâhirî, is one of these intellectuals coming up with an idea. Kadri suggests a renewal in thinking based upon Fiqh and Exegetics

Hüseyn Kâzım Kadri is one of the most prominent intellectuals of Constitutional Period. Working as a governor of an Ottoman province, deputy, and minister and engaging in journalism, Kadri compiles a series of work in religion, language and agriculture. All of his efforts are to find ways of saving Ottoman from its difficult situations. Thus, Kadri questions the quality of the knowledge

which was brought about in religious thinking and proposes solutions. What lies under his solution is the need for a discipline for society's practical problems. He bases his opinion on opposition to new theology movement. According to Kadri, ever since Kalâm was codified, it has never been useful to Muslims, on the contrary it has impaired the Muslims. Renovation of Kalâm creates nothing but problem. In his opinion, due to using Greek philosophy content and method, Kalâm is not a discipline authentic to Muslims, besides it is a harmful discipline which aims to damage the essence of Islam.

One of the reasons why Kalâm is out of Islamic thinking tradition is because of the Mu'tazila wise are the founders of this discipline. Kadri is of the opinion that the wise/intellectuals belonging to this school and their theories regarding to understand the existence do not contribute to the field of faith. Admitting the function of Ahl-al Sunnah school generated after the Mihna Period, Kadri states the insufficient side of that function. To him, hence the subjects such as substance (cevher) –accident (araz), hudûth-eternality, wujud (vücûd)-nothingness (adem) etc have been discussed but at that time the subject in question could not be renovated in regard to needs. Another criticism of Kadri raised against Kalâm is he considers this field the reason why Muslims are divided. Especially during the times when Muslims need to be in unity and solidarity, Kadri is worried about new discursion which will occur due to the renovation of Kalâm attempts. This concern of Kadri causes him to object Kalâm with a pragmatic motive.

Kalâm which is called Uslu'd-Din is another reason why Huseyin Kâzım Kadri is against Kalâm. In his opinion, theologians complicates the subjects such as amalgamation and adjectives of Allah instead of making it clear with ijihad. Kadri who considers offering proof in terms of faith as faithlessness is of the opinion that faith is not a matter of reason but a matter of sense which has no doubt among people. Criticising the struggle for the enquiry of faith, Kadri puts an emphasis on the significance of the reinterpretation of the principles, for example in the field of Fiqh which deals with the practical area and says it is the most prominent religious duty. He also criticises the imitation of the past and remarks the importance of reason in Fiqh. As an alternative to Ilm-i Kalâm, he claims a new Catechism and adds, it is going to provide the religious knowledge people need.

It is an ideological contrast of Huseyin Kâzım Kadri to think Kalâm is the reason for all the misfortune Muslims encountered. This opposition causes him to ignore all the accumulation in Kalâm field. Moreover, it is the reason why he makes emotional deductions conflicting with historical facts. Kalâm plays a role just like the other fields who could not contribute to Islamic Thinking and its renovation process in accordance with the needs of time. However, it is not realistic and reasonable to think Kalâm is the only one responsible.

Keywords: Kalâm, New Science of Kalâm, Catechism, objection of Kalâm, Huseyin Kâzım Kadri.

Huseyin Kâzım Kadri'nin Yeni İlm-i Kelâm Karşısı Söylemi Üzerine Bir Değerlendirme

Öz: Tanzimat'la birlikte çeşitli alanlarda hissedilen yenilenme ihtiyacı ve buna binaen gerçekleştirilen değişim ve modernleşme faaliyetlerinin mahiyeti ve sınırları, dönemin entelektüel gündemini belirleyen önemli bir konudur. Devleti kurtarmaya yönelik ileri sürülen çözüm önerilerinin bir kısmı, dinî düşüncenin yenilenmesine ilişkindir. Bu çerçevede Batıcı, İslamcı ve Türkçü

entelektüeller arasında zengin bir fikrî tartışma ortamı oluşmuştur. Özellikle İslamcılar, söz konusu önerilerinde dinî düşünceyi temel almışlardır. Osmanlı'nın içinde bulunduğu kötü durumun, dinden değil, bizzat dinin anlaşılma biçiminden kaynaklandığını ve bu düşünme tarzının değiştirilmesinin gerekliliği konusunda ortak kanaatte olan İslamcılar, yenilenmenin mahiyeti konusunda birbirlerinden ayrılmaktadırlar. İslamî ilimlerin içeriğinin günümüz ihtiyaçları çerçevesinde güncellenmesi gerektiğini savunanlar, bu düşünce değişikliğini sağlayacak ilmin hangisi olacağı konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bir kesim, Kelâm ilminin; diğer bir kesim ise Fıkıh ve Tefsir ilminin öncelenmesinin zaruri olduğu kanaatindedir. Toplumun temel ihtiyacının *İlm-i Kelâm* değil de *İlm-i Hâl* olduğunu iddia eden, Fıkıh ve Tefsir ilmi temelinde düşünce yeniliği öneren isimlerden biri de Şeyh Muhsin-i Fânî ez-Zâhirî müstear ismiyle yazan Hüseyin Kâzım Kadri'dir. Kadri; Kelâm ilminin, çağın ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde düzenlemesi girişiminin sonuç vermeyeceği gibi insanlar arasında dinî ihtilafa neden olacağını ileri sürmektedir. Bu makalede, Hüseyin Kâzım Kadri'nin düşünsel arka planı, dinî düşüncenin yenilenmesine ilişkin önerileri ve Yeni İlm-i Kelâm'a itiraz gerekçeleri ele alınmaktadır.

Özet: Son dönem Osmanlı tarihini belirleyen en önemli kavram *değişim*dir. On altıncı yüzyılın sonları ve on yedinci yüzyılın başlarından itibaren devletin içine girdiği siyasal çözülmeyi ve buna bağlı olarak gerçekleşen askeri, ekonomik, sosyo-kültürel değişim ve dönüşümü olumlu yöne kanalize etmek için ıslahat hareketlerine girilmiştir. Bu çerçevede gerçekleştirilen ıslahat çalışmalarının temel savı, Kanun-i Kadîm'e ve Şeriata dönüş fikrine dayandırılmıştır. Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile birlikte daha önce yapılan ıslahat çalışmaları farklı bir boyuta taşınarak Batılılaşma devlet politikası haline getirilmiştir. Devam eden süreçte Batılılaşma bağlamında değişim olgusu Osmanlı toplumunun her kesiminin gündemini oluşturmuştur. Çeşitli alanlarda hissedilen yenilenme ihtiyacı ve buna binaen gerçekleştirilen değişim ve modernleşme faaliyetleri, bu faaliyetlerin mahiyeti ve sınırları, dönemin entelektüel gündemini belirlemiştir. Devleti, içinde bulunduğu zor durumdan kurtarmaya yönelik ileri sürülen çözüm önerilerinden bir kısmı, dinî düşüncenin yenilenmesine ilişkindir. Bu çerçevede sunulan çözüm önerileri Batıcı, İslamcı, Türkçü entelektüeller arasında zengin bir fikrî tartışma ortamı oluşturmuştur. İslamcılar genel anlamda, Osmanlı'nın içinde bulunduğu kötü durumun, dinden değil, bizzat dinin anlaşılma biçiminden kaynaklandığını ve bu düşünme tarzının değiştirilmesi gerektiği kanaatindedirler ve söz konusu önerilerinde dinî düşünceyi hareket noktası olarak belirlemişlerdir. İslamcıların kendi içinde ayrışmasına neden olan konu ise yenilenmenin mahiyetidir. İslamî ilimlerin içeriğinin zamanın ihtiyaçları çerçevesinde güncellenmesi gerektiğini savunan İslamcı düşünürler, ihtiyaç duyulan söz konusu düşünce değişikliğini mümkün kılacak ilmin hangisi olacağı konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bir kesim, Kelâm ilminin; diğer bir kesim ise Fıkıh ve Tefsir ilminin öncelenmesi gerektiği kanaatindedir. Bu bağlamda görüş beyan eden kişilerden biri de Şeyh Muhsin-i Fânî ez-Zâhirî müstear ismiyle yazan Hüseyin Kâzım Kadri'dir. Kadri, Fıkıh ve Tefsir ilmi temelinde bir düşünce yeniliği önermektedir.

Hüseyin Kâzım Kadri, Meşrutiyet döneminin dikkat çeken entelektüellerinden biridir. Kadri, muhtar, vali, vekil ve bakan olarak devlet yönetiminin çeşitli kademelerinde görev almış, gazetecilikle meşgul olmuş ve din, dil, ziraat gibi konularda da yetkin eserler telif etmiştir. Onun tüm çabası Osmanlı'yı içinde bulunduğu kötü durumdan kurtarmanın yollarını aramaya yöneliktir. Bu çerçevede o, dini düşünce alanında üretilen bilginin niteliğini sorgulamakta ve çözüm

önerilerinde bulunmaktadır. Onun dini düşüncenin yenilenmesine ilişkin önerisinin temelinde, insanların pratik problemlerine çözüm üreten yeni bir ilm-i hâl'e duyulan ihtiyaç bulunmaktadır. Kadri bu ihtiyacı, yeni ilm-i kelâm karşıtlığı üzerinden temellendirmektedir. Ona göre Kelâm ilmi, tedvin edildiği andan itibaren Müslümanlara fayda sağlamadığı gibi zarar vermiştir. Kelâm ilminin yenilenmesi, çözümden öte sorun üretecektir. Kadri'ye göre, Yunan felsefesinin içerik ve yöntemini kullanması nedeniyle Kelâm ilmi, Müslümanlara has özgün bir ilim olmadığı gibi İslam'ın özünü bozmak amacıyla ortaya çıkarılan zararlı bir disiplindir. Mu'tezili âlimlerin Kelâm ilminin kurucuları olması da bu ilmin İslam düşünce geleneği dışında sayılmasının sebeplerinden biridir. Kadri, bu ekole mensup âlimlerin varlığı anlamaya yönelik olarak ortaya koydukları teorilerin, dinin ihdas ettiği iman alanına hiçbir katkı sağlamadığı kanaatindedir. Mihne sonrasında ortaya çıkan Ehl-i sünnet ekolünün belli bir işlev gördüğünü kabul eden Kadri bu işlevin yeterli olmadığını belirtmiştir. Nitekim ona göre Kelâm ilminde cevher-araz, hudûs-kıdem, vücûd-âdem vb. konular tartışılmış fakat süreç içerisinde söz konusu içerik ihtiyaca binaen yenilenememiştir. Kadri'nin bir diğer eleştirisi ise Kelâm ilmini, Müslümanların fırkalara bölünme nedeni olarak görmesidir. Kadri, Müslümanların birlik ve beraberliğe en çok ihtiyaç hissettikleri dönemde Kelâm ilminin yenilenmesi girişiminin yeni tefrikalara yol açacağından endişe etmektedir. Bu endişe Kadri'nin pragmatik bir sâikle kelâm karşıtlığı yapmasına neden olmaktadır.

Hüseyin Kazım Kadri'nin kelâm karşıtlığının bir diğer gerekçesi ise Kelâm ilminin usûlu'd-din olarak isimlendirilmesidir. Ona göre kelâmcılar, tevhid ve sıfatlar konusunda içtihatla bulunarak konuyu netleştirmek yerine daha karmaşık bir hale getirmişlerdir. İnanç alanında delillendirilmedi bulunmayı inançsızlıkla eşdeğer gören Kadri, imanın, aklın değil insanlar arasında herhangi bir ihtilafın bulunmadığı hissin konusu olduğu kanaatindedir. İnanç alanında gerçekleştirilecek olan tahkik çabasını eleştiren Kadri, ihtiyaca göre pratik alanı ilgilendiren konularda söz gelimi fıkıh alanında dinî ilkelerin yeniden yorumlanmasının en önemli dinî vecibe olduğunu vurgulamaktadır. Kadri, özellikle fıkıh alanında aklın önemli bir işlevi olduğunu belirterek geçmişin doğrularının aynen taklit edilmesini eleştirmektedir. O, yeni *İlm-i Kelâm'a* alternatif olarak yeni bir *İlm-i Hâl* önerisinde bulunmakta ve bunun, insanların ihtiyacı olan dinî bilgiyi sağlayacağını iddia etmektedir. Hüseyin Kazım Kadri'nin, Kelâm ilmini Müslümanların başına gelen türlü felaketlerin nedeni olarak görmesi ideolojik bir karşıtlık nedeniyledir. Bu ideolojik karşıtlık onun Kelâm ilmini ve bu alanda üretilen ilmi birikimi görmezden gelmesine, bu birikim hakkında tarihi gerçeklerle çelişen duygusal çıkarımlarda bulunmasına neden olmuştur. Süreç içerisinde İslam düşüncesinin zamanın şart ve ihtiyaçlarına göre yenilenememesinde diğer disiplinler gibi Kelâm ilminin de payı vardır. Ancak tek sorumlu olarak Kelâm ilminin görülmesi makul olmadığı gibi gerçekçi de değildir.

Anahtar Kelimeler Kelâm, Yeni İlm-i Kelâm, İlm-i Hâl, Kelâm Karşıtlığı, Hüseyin Kâzım Kadri

GİRİŞ

Şeyh Muhsin-i Fanî ez-Zâhirî müstear ismiyle eserler kaleme alan II. Meşrutiyet döneminin önemli bürokrat ve mütefekkirlerinden Hüseyin Kâzım Kadri (ö. 1353/1934), son dönem Osmanlı düşün hayatının dikkate değer simalarındandır. Dönemin önemli gazetelerinden biri olan *Tanin*, Kadri'nin maddi ve düşünsel çabaları sonucu yayım hayatına başlamıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluş aşamasında aktif rol alan Kadri; mutasarrıflık, valilik, vekillik, bakanlık ve

gazetecilik yapmıştır. Yazdığı eserler, yaptığı işler, ortaya koyduğu fikirler dikkate alındığında Kadri'nin daha çok dil, siyaset ve din alanında düşünce ürettiği görülmektedir. Din anlayışında yenilikçi, siyaset alanlarında muhafazakâr bir aydın ve bürokrat olarak tanımlanan¹ Kadri; dil, tarım vb. farklı ilgi alanlarında yazdığı eserlerle de dikkat çekmektedir. Dil alanına özel ilgisi olan Hüseyin Kâzım Kadri, İzmir'de İngiliz Ticaret Lisesi'nde okurken İngilizce ve Fransızca öğrenmiş, mezun olduktan sonra da Arapça ve Farsça öğrenmek amacıyla özel dersler almıştır. Kâzım Kadri, önemli eserlerinden biri olan *Büyük Türk Lügati*'ni yazmak için çalışmalarına başladığında, Latince ve Yunanca da öğrenmiştir. Kadri, 1889-1894 yılları arasında İstanbul'da göreve başladığı Maliye Nezareti Mektûb-i Kalemi görevini yürütürken Uygur, Kazan ve Çağatay lehçelerine ilişkin dersler de almıştır. Çok yönlü ve yeniliklere açık bir karaktere sahip olan Hüseyin Kâzım Kadri, ziraat alanındaki çalışmaları ile de temayüz etmiştir. O, ziraat konusundaki bilgi ve tecrübesini artırmak amacıyla bir süreliğine Almanya'da bulunmuş, öğrendiği teknikleri Manisa'daki çiftliğinde hayata geçirmiştir.²

Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu koşulları hazırlayan nedenleri tespit edip çözüm üretmeye çalışan, fiilen İslamcılık akımı içinde yer almasa da İslamcılık düşüncesini benimseyip savunan Hüseyin Kâzım Kadri, Müslümanların bir düşünce inkılâbına ihtiyaç duydukları kanaatinde. Ona göre, Müslümanların içinde bulunduğu kötü durumun müsebbibi, bizzat dinin kendisi değil, din anlayışlarıdır. Bu anlayışların temelinde hayatın her alanında taklidin benimsenmesi yatmaktadır. Bu bağlamda Kadri'nin düşünce sisteminin sacayaklarını; dinin ilerlemeye mâni olmadığı, içtihadın gerekliliği ve içtimâî ahlak vurgusu oluşturmaktadır. Ona göre yaşanan din, Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği dinden farklılaşmıştır. İnsanların din anlayışlarının hantallığı ve işlevsizliği üzerinden bizzat dinin bilime, yenilenmeye karşı olduğunu iddia etmek mümkün değildir.³

Hüseyin Kâzım Kadri'ye göre dinî düşüncenin, özünden uzaklaşmasının nedeni, örfün çoğalması ve birçok bozuk inancın kabul edilerek meşrulaştırılmasıdır. Bu nedenle Müslümanların ivedilikle fikir inkılâbı gerçekleştirmeleri zorunludur. Fikir inkılâbı ise taklitten kurtulup Kur'ân'ı ve Hz. Peygamber'in sünnetini esas alarak yapılacak olan içtihadın etkin bir şekilde kullanılmasıyla gerçekleşebilir. Kadri, mahiyeti net bir biçimde belirlenen içtihadın, dinî ve ahlâkî bir ödev olduğunu belirtmektedir.⁴ Ona göre insan hayatının en belirleyici unsuru, zaman ve mekânın değişmesidir. Bu değişime uyum sağlayamamak Müslümanların hayatlarını her geçen gün daha da zorlaştırmaktadır. Bu nedenle Kadri'ye göre, söz konusu sıkıntılardan kurtulmanın yolu dini, ibadetlere indirgeyen bir anlayıştan kurtararak onun ahlâkî boyutunun ön plana çıkarılmasıdır.⁵

¹ İsmail Kara, *Din İle Modernleşme Arasında* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 405-412.

² Hüseyin Kazım Kadri, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Hatıralarım*, haz. İsmail Kara, 3. Baskı (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018), 24-30.

³ Kadri, *Felaha Doğru* (İstanbul: Tanin Matbaası, 1328), 24; Kadri, "Müslümanlığın İhtiyaçları", *Dinî Makaleler*, İSAM Kütüphanesi, Genel Yazmalar Koleksiyonu, Ftv. No 013245, 2b.

⁴ Kadri, *Felaha Doğru*, 25.

⁵ Kadri, *Felaha Doğru*, 26-27; Kadri, "Müslümanlığın İhtiyaçları", *Dinî Makaleler*, 8a.

Makalede, Hüseyin Kâzım Kadri'nin dinî düşüncenin yenilenmesine ilişkin önerileri ele alınarak iki temel araştırma konusu irdelenecektir. Bunlardan ilki Kadri'nin, dinî düşüncenin yenilenmesine ilişkin önerileri, diğeri ise onun Kelâm karşıtlığı ve bunun gerekçeleridir.

1. HÜSEYİN KÂZIM KADRI'NİN DİNÎ DÜŞÜNCENİN YENİLENMESİNE İLİŞKİN ÖNERİLERİ

1.1. Din ve Din Anlayışı Ayrımı

Hüseyin Kâzım Kadri'nin yenilenmeye ilişkin önerilerinin temelinde, *din* ve *din anlayışı* ayrımı bulunmaktadır. Ona göre bu ayrım, Müslümanların içinde buldukları kötü durumu aşmalarının öncelikli yoludur. Bu bağlamda Kadri, dinin sadece vahiyden; din anlayışının ise inanç ve eylem olarak tezahür eden anlama ve uygulama biçimlerinden ibaret olduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla dinin kendisi, mütekellim ve fakihlerin görüşleriyle şekillenmiş din anlayışlarından farklıdır. Anlayışlar ya da yorumlar dinin aslından olmadığı gibi onu değiştiremez de. Kadri'ye göre, zamanın ihtiyaçlarına göre şekillenen mütekellim ve fakihlerin içtihatlarını, buldukları zamanın ötesine taşıyarak onların mutlak geçerli olduğunu iddia etmek, dinin özünü inkâr etmek ve değerini düşürmek anlamına gelmektedir.⁶ Bu nedenle Müslümanların dünya ve ahirette kurtuluşları, herhangi bir mezhebin anlayışına değil, te'vile başvurmaksızın doğrudan Allah'ın kitabına dayanan dinin emirlerine uymakla mümkündür.⁷

Kadri, tarihsel süreçte Müslüman âlimler tarafından vahyi anlamak amacıyla ortaya konulan tüm çabanın, siyasi amaçlarla ortaya çıktığını belirtmektedir. Ona göre insan ürünü olan herhangi bir anlayışı mutlaklaştırarak bütün zamanlar için zorunlu görmek ve içtihat kapısının kapandığını savunmak, temel sorundur. Bu nedenle Kadri, döneminde dinin, ihtiyaçlar çerçevesinde anlaşılabilir buna göre çözüm üretmesinin; dolayısıyla içtihadın, dinî ve içtimâî açıdan büyük önemi haiz olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Kadri, geçmişte yazılmış Kelâm eserlerinin içerik ve etki yönünden günümüz sorunlarını çözme noktasında herhangi bir katkısının bulunmadığını, hatta mezhepler arasında vuku bulan çekişmeler nedeniyle *hakikatin* bu tartışmalara feda edildiğini iddia etmektedir.⁸ Hüseyin Kâzım Kadri; içtihat kapısının açılmasının, mezhep ihtilaflarına da son verilebileceği kanaatinde. Ona göre ihtilafın son bulması bir zorunluluktur; zira *hakkın* çeşitlenmesi mümkün değildir.⁹

Bu noktada Kadri'nin dikkate almadığı husus, geçmişte olduğu gibi kendi döneminde de hakikat arayışında olan insanların dinî, içtimâî ve siyâsî yönden farklı amaçlarının bulunduğu gerçeğidir. Mevcut sorunlara yönelik çözüm üreten âlimlerin düşünsel yapıları oldukça farklıdır. Bu nedenle *hakikat*, her bireye farklı yönleriyle görünmektedir. Kâzım Kadri'nin; bir taraftan içtihat kapısının açılmasını, diğer taraftan sadece Kur'ân metninin esas alınarak dinin emirlerine uyulmasını ve herhangi bir te'vile başvurmaksızın şimdiye kadar üretilen dinî bilginin terk edilmesini savunması, içtihadın doğasına aykırıdır.

⁶ Kadri, *Felaha Doğru*, 40.

⁷ Kadri, *Yirminci Asırda İslâmiyet* (İstanbul: Evkâf-ı İslamiye Matbaası, 1339), 62; Kadri, "Küfr ü Zulm", *Dinî Makaleler*, 1b.

⁸ Kadri, *Felaha Doğru*, 44.

⁹ Kadri, *Felaha Doğru*, 44.

Hüseyin Kâzım Kadri'ye göre, Müslümanların içinde buldukları kötü durumun temel nedeni; dinin, mezhep seviyesine indirgenerek âlimlerin dini kendi görüşleri çerçevesinde yorumlamaları ve Kur'ân'ın bazı ayetlerini mensûh görerek görüşlerini dinleştirmeleridir. Ona göre bu durum, Müslümanları *i'lâ-yı kelimetullahâ* götürmediği gibi dinin değer kaybetmesine de sebep olmuştur. Zira din bâki; Kelâmîyat ve mezhepler geçicidir. Sünnîlik ve Şîlîlik, dinin ilkeleri ile ilgisi olmayan bidatlerdir. Bu nedenle Kâzım Kadri, *Muhammedîlik* mezhebinin benimsenmesini ve Hz. Muhammed'in sünnetine tabi olan ashâbın yolundan gidilmesini önererek, *Eserîlik* ve *Zahirîlik*'in tek çözüm yolu olduğunu dile getirmektedir.¹⁰ Bununla birlikte önerdiği bu çözüm, şikâyet ettiği durumun değiştirilmesine katkı sunmayacağı gibi din ile insan arasındaki bağın kopmasına da neden olabilir. *Eserîlik* ya da *Zahirîlik* olarak ifade edilen düşünce tarzı, Müslümanlara hicri ilk üç asra göre yaşamayı önermektedir. Bu öneri, her türlü değişimi ve farklılığı dışlamayı içermektedir. Kadri'nin içtihat sonucu var olan mezhebî çeşitliliği İslam düşüncesinin bir zenginliği olarak görmek yerine, gerileme ve tereddüt halinin ifadesi olarak değerlendirmesi, içtihat kapısının açılması vurgusu ile çelişmektedir. Neticede Kadri'nin içtihat ile kast ettiği kavram, *Eserîlik* ve *Zahirîlik*'in benimsenerek tek bir dinî anlayışın uygulanmasından ibarettir.

Hüseyin Kâzım Kadri'nin yaşadığı dönem, genel olarak Müslüman entelektüellerin düşünce inkılâbının gerekliliğini dile getirdikleri, çözüm olarak da Asr-ı saâdete dönüşü önerdikleri bir zaman dilimidir. Kadri'nin de bu ortamdan etkilendiği görülmektedir. Bununla birlikte ortaya konulan önerilerde dile getirdiğimiz çelişkiler göze çarpmaktadır.

1.2. İstidlâl ve Taklit

Hüseyin Kâzım Kadri'nin taklit eleştirisi, dinî düşüncenin yenilenmesi fikriyle bağlantılıdır. Ona göre, Müslümanların içinde buldukları *perişan* halin sebebi taklittir. Çünkü o, yaşadığı döneme kadar dini anlama ve uygulama adına mezhepler çerçevesinde ortaya konulan çabaların, din olarak nitelendirilemeyeceğini belirtmektedir. Dolayısıyla bu çabaların ürünü olan görüşlerin, dinî ve içtimâî hayata hiçbir katkısının bulunmadığını hatta mezheplerin din addedilerek körü körüne taklit edilmesinin türlü felakete yol açtığını savunmaktadır. Bu noktada onun taklit tanımı önem taşımaktadır. Ona göre taklit, Allah'ın emretmediği şeyleri emir telakki ederek inanmak ve buna göre davranmaktır. Bu şekilde inanan ve eylemde bulunan kimse, mukallit olduğu gibi, bu eylemi dolayısıyla hatalı, günahkâr, âsî ve zalimdir. Kadri, atalar dinine uymayı kıyanan ayetleri¹¹ delil getirerek, taklidin insanları hidayete ulaştırmadığını, hesaba çekilmekten de kurtaramayacağını belirtir. Allah'ın emir ve yasaklarına uyan kimse ise inanç ve eylem bakımından mukallit değildir.¹² Kadri'nin taklit ve mukallit tanımı herhangi bir tahkik çabası içermektedir. Allah'ın inanç ve eylem alanındaki emirlerini kabul edip uygulamak yeterlidir. Bu noktada eylem alanının belirleyicisi konumunda olan inanç alanı, herhangi bir sorgulama ve delillendirme eylemini gerektirmez. Hz. Peygamberin tebliğ ettiği dinin neden kabul edilmesi gereken doğru yol olduğuna ilişkin herhangi bir istidlâlî çabayı içermeyen bu öneri, muhatabı olan Müslümanları başka bir taklide sürüklemektedir.

¹⁰ Kadri, *Yirminci Asırda İslâmiyet*, 101-102.

¹¹ Bu bağlamda Hüseyin Kazım Kadri, ez-Zuhuruf 43/22-24; el-Ahzâb 33/ 67. ayetleri delil olarak göstermektedir.

¹² Kadri, *Yirminci Asırda İslâmiyet*, 111-113.

Kadri, taklit konusundaki eleştirilerini, istidlâli gerekli gören kelâmcıların görüşlerine de yöneltmektedir. O; inanılan konuda, delil ve burhan getirmenin gerekli olmadığı kanaatindedir. Zira ona göre, *en-Nur Sûresi 24/35*, *ez-Zümer Sûresi 39/122* ve *el-Hucurât Sûresi 49/7*. ayet, imanın bilinçli bir eylem olmayıp, Allah'ın bir lütfu, ihsanı ve ilhamı olduğunu, istidlâl ile hiçbir ilgisinin bulunmadığını bildirmektedir. Kadri'ye göre, istidlâlin gerekliliğine delil olarak getirilen ayetler, iman ve eylem konularında bir delile binaen davranmanın gerekliliği ile ilgili değildir. Bu görüşünü *Bakara Sûresi'nin 2/111*. ayeti ile örneklendiren Kadri, ayette geçen "...Doğru iseniz delilinizi getiriniz" ifadesinden hareketle âlimlerin, imanın şek ve şüphe içerebileceğini ve bu şüphenin giderilmesinin gerekliliğini vurgulamalarına rağmen ayetin bağlamının bu çıkarıma uygun olmadığı ifade etmektedir. Kadri, ayetin bütünü dikkate alındığında, istidlâlden maksadın, delil getirilmesi mümkün olmayan bir konuda kişilerin âciz bırakılması ve kınanması olduğunu iddia etmektedir.¹³

Kadri, kelâmcıların ele aldıkları itikâdi esaslarda taklidin, önemli tartışma konularından biri olduğunu ifade ederek; -taklidi onaylasın ya da reddetsin- ulemanın, Allah'ın zatını ve sıfatlarını bilmenin her mükellefe vacip olduğu noktasında uzlaştıklarını belirtmektedir. Ancak Kadriye göre, Allah'ın zatını ve sıfatlarını bilme çabası, faydasız bir tartışmadır ve bu konuda delillendirmede bulunan kelâmcıların akıl yürütme ve istinbat yöntemlerinin İslam ile hiçbir bağı bulunmamaktadır. Zira Kadri, eserden müessire gitme, vücûb-ımkân, kıdem-hudûs, cevher-araz vb. içeriklerle Allah'ın varlığının ve sıfatlarının delillendirilemeyeceği, bunların sadece akıl yürütme tarzlarını gösterebileceği kanaatindedir. Buna binaen Allah'ın zatını ve sıfatlarını mantıkî ve cedelî istidlâl ile bilmeyen kimselerin, kâfir ve fasık olarak nitelendirilemeyeceğini vurgulamaktadır.¹⁴

Başta Allah'a iman olmak üzere, özellikle inanç konularında istidlâlin gereksiz olduğunu düşünen Kadri, "cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım"¹⁵ ayetinde geçen *liya'budûn* ifadesinin, Allah'ı tanıma şeklinde tefsir edilmesinin doğru olacağı kanaatindedir. Kadri, ibadetin kişiyi İslam'da en yüce gaye olan marifete sevk edeceğini düşünmektedir.¹⁶ Ancak o, tanınmanın mahiyeti hakkında bilgi vermemektedir. İbadetin kişiyi aklın alanı olarak tanımladığı marifete yönelteceğini söylese de ona göre Allah'ı tanımanın aracı akıl değil, selefın anlama tarzıdır. Zira iman ve akideye ilişkin konular *muhâlât-ı ukûl'*dendir.¹⁷

Taklidin, zorunlu olarak içtihat konusunu gündeme getirdiğini ifade eden Kadri'ye göre bazı âlimler, hicrî 5. asırdan itibaren içtihat kapısının kapandığını iddia ederek bunun yerine taklidi önermişlerdir. Bu kimselere göre Allah'ın kitabından ve Peygamberin sünnetinden hüküm çıkarmak haramdır. Bu çıkarım ile de *kazâ* ve *iftâ* doğru değildir. Bu görüşü eleştiren Kadri, taklidi tek yol olarak gören söz konusu anlayışın, aklın nazar ve istidlâl gibi iki önemli melekesini inkâr

¹³ Kadri, *Yirminci Asırda İslâmiyet*, 111-113; Kadri, "Taklid", *Dini Makaleler*, 2a.

¹⁴ Kadri, *Yirminci Asırda İslâmiyet*, 104-105

¹⁵ ez- Zâriyât 51/56.

¹⁶ Kadri, *İstikbale Doğru* (İstanbul: Ahmed İhsan ve Şurekası, 1331), 35.

¹⁷ Kadri, "Din ü Mezhep", *Dini Makaleler*, 1a.

ettiğini ve insanın yetkinliğini yok sayarak fikrî köleliği önerdiğini ifade etmektedir.¹⁸ el-Bakara 2/170, es-Sâffât 37/9-70, ez-Zuhruf 43/23-24. ayetlerde olduğu gibi daha birçok ayette, ataları taklidin yerildiğini ifade ederek, içtihadın önemini vurgulamaktadır. Bununla birlikte Hüseyin Kâzım Kadri'nin ataların taklidi ile kastettiği içerik sorgulanmalıdır. O, iman alanında taklidi geçerli görürken, hayatın değişim üzerine kurulu olması dolayısıyla muamelat alanında içtihadı öncele-mektedir.¹⁹ İmanın istidlâl ile gerçekleşmesinin bir Kelâm safatası olduğunu düşünen Kadri,²⁰ tak-lidin iman alanında çeşitli sorunlara yol açabileceği gerçeğini göz ardı ettiği gibi eylemi belirle-yen inanç alanındaki taklidin, eylem alanında da taklidi gerektireceğini gözden kaçırmıştır. Kad-ri'nin söz konusu bu iddiası, istidlâle dayalı olarak inanmanın gerekliliğinin vurgulandığı ve Hz. İbrahim'in örnekliliği ile de pratik boyutunun gözler önüne serildiği ayetlerle çelişmektedir.²¹ Onun bu iddiası aynı zamanda Kur'an'ın yanlış iman yerine bilgiye dayalı doğru imanı ikame etme amacının, bir gerekçeden ve ikna çabasından yoksun olduğu anlamına gelmekte, insanın mükellef oluşu gerçeği ile de bağdaşmamaktadır.

Din'in ancak akıl ile ortaya çıkıp kökleşebileceğini ifade eden Kadri, *Hakkın* ve *nefsin* marifetinin akıl yoluyla gerçekleşebileceğini belirtmektedir.²² Bu noktada Kadri'nin; akli, çalışan ve işleyen bir yeti olarak değil, sadece muhatap olmayı sağlayan temel bir unsur olarak gördüğü ifade edilebilir. Zira Kadri, din ve şeriat alanında aklın işlevini, Allah'ı sıfatları ile kabul edip, her şeyin kaza ve kadere göre işlediğini bilmekle sınırlamaktadır.²³ Bu düzlemde insanın Allah'ı tanı-masını sağlayacak yegâne melekesi, her şeyi idrak eden aklıdır. Ancak ona göre akıl, Allah'ın za-tını anlamaktan acizdir. Sıfât-ı ilâhiyye, aklın Allah'ı anlayamayacağını bir delilidir. Akıl, ey-lemde bulunmaya karar veren bir merci olmasının yanında, ortaya konan eyleme iyi ya da kötü değeri biçen yetidir de. Aklın bu anlamda bir ölçü olarak kabul edilmesi, onun her zaman ve mekânda; değişmez, sabit ve mütecânis bir yapıya sahip olmasını gerektirmektedir. Ancak Kadri'ye göre aklın böyle bir ölçü olmadığını en önemli göstergesi, insanların tecrübî olarak elde edilen hüküm/bilgi dışında hiçbir konuda ittifak edememeleridir. Bu nedenle aklın delil olarak kabul edilmesi mümkün değildir. Böylece o, *ümmin ihtilâfi rahmettir* sözünün mecaz olduğunu ve insanlığın selametinin *ittifak-ı efkârda* bulunduğunu ifade etmektedir. Ona göre Yahudilik ile Hıristiyanlık'ta olduğu gibi İslam'da da dinî birliği ve akîdeyi bozan unsur, akıl ve te'vildir.²⁴

Hüseyin Kâzım Kadri, aklın bir ölçü olmayışını, insanın düşünce serüvenindeki tekâmü-lüne dayandırmaktadır. Zira kişi bir dönem makul kabul ettiği bir şeyi daha sonra isabetsiz bir düşünce olarak değerlendirebilmektedir. Bu tecrübe Kadri'yi, aklın değil bu tür değişimlerden ari olan *hissin* delil olarak kabul edilmesi gerektiği fikrine götürmüştür. Aklın vazifesinin, iyi ile kötü, noksan ile kemâli idrak eden yeti olarak tanımlanmasının, her dönem için geçerli bir tanımlama

¹⁸ Kadri, *Yirminci Asırda İslâmiyet*, 107; Kadri'nin değişen zaman bağlı olarak çağın ihtiyaçlarına cevap vere-bilmek için içtihadın zorunlu olduğuna ilişkin görüşleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Kadri, "İctihad", *Dinî Makaleler*, 1a-5a.

¹⁹ Kadri, *İstikbale Doğru*, 2; Kadri, *Hak ve Hakikat* (İstanbul: y.y., 1288), 16-17.

²⁰ Kadri, *Yirminci Asırda İslâmiyet*, 117.

²¹ el-En'am 6/74-84; en-Nahl 16/120-123; Meryem 19/41-50; el- Enbiya 21/51-67.

²² Kadri, *Yirminci Asırda İslâmiyet*, 188.

²³ Kadri, *Yirminci Asırda İslâmiyet*, 208.

²⁴ Kadri, "Akla Ait Bir Mülâhaza-ı Hissiyeye", *Dinî Makaleler*, 3a.

olmadığını belirten Kadri, bu tanımın hakkın batıla galebe çaldığı dönemlerde geçerli olduğunu iddia etmektedir. Ona göre, günümüzde şirk hayra galip geldiği için akli, iki şerrin ehvenini temyiz eden; hatta hayr ve şerri temyiz değil, belki te'vil eden yeti olarak tanımlamak gerekmektedir.²⁵ Aklın iyi ve kötüyü birbirinden ayıran ölçü olma niteliğini kabul etmeyen, zamana göre aklın işleme niteliğinin değiştiğini ve tüm güvenilirliğini yitirdiğini iddia eden Kadri, bir ihtimal iyi ve kötüyü te'vil edebilme işlevi verdiği aklın nasıl olup da içtihat yapabileceğini dikkate almamaktadır. İchtihat yapacak yeti olarak tanımladığı akla olan güvensizliği Kadri'nin içtihat vurgusunu anlamsız ve işlevsiz kılmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de te'vile konu edilebilecek herhangi bir konunun olmadığını, imanın gayba yönelik olduğunu ifade eden Kadri; Kur'ân-ı Kerîm'in akli teorilerden değil, Allah'a imana ilişkin hükümlerden bahsettiğini iddia etmektedir. Bu bağlamda Hz. Muhammed'in de inanç esaslarını aklen delillendirme çabası içine girmediğini savunmaktadır. Genel anlamda Seleflik'i ve Eserlik'i benimseyenlerin dayandığı bu iddianın en büyük gerekçesi, ruhtan sorulduğunda ruhun Allah'ın emri olduğunun bildirilmesi ve Hz. Muhammed döneminde kader konusunda hiçbir tartışmanın olmamasıdır ki bu iddia kader tartışmalarının İslam öncesi diğer inanç sistemleri ve kültürlerde de var olduğu gerçeği ile çelişmektedir. Kadri'ye göre Müslümanların yapması gereken şey, dinin imana ilişkin hükümlerini, İslam'ı aklen değil hissen kabul eden Ashâb-ı Kirâm ve Selef-i Salihîn'in benimsediği yolla kabul etmek ve korumaktır. Allah'a iman ve yakîne ulaşma konusunda delil arayan kimsenin, Allah'ı inkâr eden kimseden farkı olmadığını iddia eden Kadri, bu görüşünü iman alanında, istidlâlin şart olduğuna ilişkin bir emir ve icmâ olmadığı iddiasıyla da desteklemektedir.²⁶ İnançsız hiçbir toplum bulunmadığı gerçeğinden hareketle Kadri; imanın fitrî olduğunu dolayısıyla imanın, mücadele ve münakaşa alanı olan aklın alanına girmediğini iddia etmektedir. Ona göre inanma isteği bir delil gerektirmediği için isteyen inanır isteyen inanmaz.²⁷

Kadri'ye göre İslam inanç esaslarını aklen ispat etmek amacıyla eski Yunan felsefe ve mantık eserlerine dayanarak dinle ilgisi olmayan teoriler üreten Kelâm İlmi Müslümanların parçalanmasına ve sapkın birçok mezhebin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yine ona göre, Allah'ı ve O'nun hükümlerini aklen inceleme isteği, Müslümanları içinden çıkılmaz şüphelere düşürmüş isbât-ı vacip nazariyeleri de aklın uzak kalamayacağı tezatlardan ve ihtilaflardan dolayı *Hakkın* inkârına yol açacak seviyeye ulaşmıştır. Kadri, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) "Dinde Allah ve Resulünün sözünden başka herkesin sözü red ve kabul olunabilir" sözünü aktararak, Allah ve Resulünün iman konularında bildirdiklerini tasdik etmenin yeterli olacağını iddia etmektedir. Her din gibi İslam dinî de yakîn ifade eden hisse dayalı olarak vaz edilmiştir. Oysa akli önceleyen kelâmcıların ortaya koyduğu teoriler, insanları yakîn bilgiden ziyade şüpheye götürmektedir.²⁸ Kadri'nin iddiasının aksine akıl, kesinliğe/yakîne ulaşmanın yegâne kaynağıdır. Zira dinin kaynağı olan vahyin, vahiy olduğuna karar verecek ve vahye muhatap olmayı sağlayacak olan yeti akıldır. Dinde şüphe, geçici olduğu sürece bilişsel bir ameliyedir. Bu yönüyle yakîne ulaşma

²⁵ Kadri, "Akla Ait Bir Mülâhaza-ı Hissiyye", *Dinî Makaleler*, 6b-7a.

²⁶ Kadri, "İman-ü İslam", *Dinî Makaleler*, 1a-b.

²⁷ Kadri, "Din-ü Mezhep", *Dinî Makaleler*, 1b-2a.

²⁸ Kadri, "Akla Ait Bir Mülâhaza-ı Hissiyye", *Dinî Makaleler*, 9a-9b.

çabasının başlangıç aşamasında şüphe yıkıcı değil yapıcı bir işlev görmektedir.²⁹ Kur'ân-ı Kerîm'in Allah'ı bilme ve O'nu gereği gibi tanımanın gerekliliğine işaret eden ayetlerin tamamına yakını akletme ile ilgilidir.³⁰

Kadri'nin iman konusundaki bu düşünceleri, eylem alanı söz konusu olduğunda farklılaşmaktadır. Nitekim o, iman alanında pür taklidi savunurken; eylem alanında taklidin geçersizliğini vurgulayarak nazar ve istidlâlî ön plana çıkarmaktadır. Ona göre, eylem alanında taklidin benimsenmesi, insanın akıllı bir varlık olduğunu gözden kaçırmak demektir. Kadri'nin istidlâl ve taklit konusundaki bu ikili/düalistik yaklaşımı, dinî düşüncenin yenilenmesinde bir çözüm olmaktadır. Zira o, iman/inanç alanının, eylemi belirlediğini gözden kaçırmaktadır. Tahkike dayanmayan bir imanın, taklîdî bir eylem doğurması kaçınılmazdır.

1.3. İctihat

Dönemin zor şartları içerisinde dinî düşüncenin yenilenmesi ve Müslümanların muasır medeniyetler seviyesine çıkarılmasının öncelikli yollarından biri, içtihat olarak görülmüştür. Devrin pek çok İslamcı aydını içtihat kapısının kapalı olmadığı konusunda hemfikir görünmektedir. Hüseyin Kâzım Kadri'ye göre de nass ile sabit olmayan konularda içtihat yapılması, dinî bir vecibedir. Kadri, içtihadın gerekliliğini de olgusal durumdan hareketle ortaya koymaya çalışmaktadır. Müslümanların büyük çoğunluğu on asır önceki şartlara göre ortaya konulan içtihatları hala geçerli saymakta ve bu içtihatlarla mevcut sorunlara çözüm bulmaya çalışmaktadırlar. Kadri'ye göre bu durum bir *şaşkınlık* halidir. Ancak dönemin pek çok aydını gibi, Kadri de mevcut sorunlara ilişkin somut bir öneri getirmekten uzaktır. O, Müslümanların sadece İslam'ın ahlakî, iktisadî, içtimâî vb. tüm emirlerine uymaları durumunda sıkıntılardan kurtulacaklarını ifade etmekle yetinmektedir.³¹

Dinî emirlerine uyma konusunda insanlara yol göstermesi gereken âlimlerin, bu görevlerini yerine getirmediklerini ifade eden Kadri, bu konuda da kelâmcıları eleştirmektedir. Çünkü Kadri'ye göre Kelâmcılar, Allah'ın hayatın bütününe ilişkin olarak vaz' ettiği insanların dünya ve ahiret saadetini sağlayacak hükümleri anlamaktan ve aktarmaktan gafilirdiler. Bu yönüyle onlar Müslümanları içine düştükleri buhrandan çıkarmak yerine lafzî münakaşalarla meşgul olmuşlardır.³² Dinî düşünceleri bozmakla itham ettiği kelâmcıları çözüm mercii olarak görmesi Kadri'nin bir diğer çelişkisidir.

²⁹ İbn Rüşd, din ile felsefî konuların incelenme usullerinin ortak olduğunu, felsefî konuları incelerken doğru yoldan sapan ve yanlış benimsen kişiler bulduğunu belirterek bu durumun arızî olduğunu ifade etmektedir. Felsefî araştırma sürecinde arızî bir şekilde gerçekleşebilecek bu durumun söz konusu kişilerin yeterince akıllı olmamalarından, felsefî konuları inceleme tarzlarını bilmemelerinden, şehvî arzularına yenilmelerinden veya felsefî kaynakları okuyup anlama konusunda kendilerine rehberlik edecek bir âlimin olmasından veya kişinin bu kusurların hepsini birden kendinde taşımasından kaynaklandığını ifade etmektedir. Bizatihi faydalı olan bir şeyin arızî bazı sebepler dolayısıyla zararlı kabul edilemeyeceğini belirtir. Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed İbn Rüşd, *Faslu'l-Makâl ve takrîru ma beyne's-ser'â ve'l-hikme mine'l-ittisâl*, nşr. Albet Nasrî Nâdir (Beyrut: Mektebetu'l-Meşrik, 1986), 33-34.

³⁰ el-En'âm 6/91; el-Hac 22/74; ez-Zümer 39/67.

³¹ Kadri, *Felaha Doğru*, 37-38.

³² Kadri, *Felaha Doğru*, 38.

İçtihadı aklın alanı olarak gören Kadri; insanın iman, ibadet, ahlak alanına ilişkin ihtiyaç duyacağı her şeyin akli bir muhakemeye gerek bırakmayacak şekilde Kur'an'da bildirildiğini ifade ederek³³ içtihat sürecinde aklın işlevinin şer'î konuları ve gayeleri açıklama olduğunu belirtmektedir.³⁴ Kadri, şer'î hükümlerin gayesini tespit etme açısından içtihat ve te'vile benzer anlamlar yüklemektedir. Ona göre her iki terimin konusu da, iman değil şer'î hükümlerdir. Kadri, şer'î hüküm alanında te'vilin kaçınılmaz olduğunu ifade ederken; te'vilin iman konusunda ve itikadi hükümlerde çok ciddi karışıklıklara yol açtığını, mezhepler arası ihtilafların da önemli sebeplerinden birinin bu alanda yapılan te'vilden kaynaklandığını iddia etmektedir. Ona göre iman esasları ve sıfatlara ilişkin konularda te'vil söz konusu olamaz. Kadri, te'vilin ahkâm-ı şer'iyeye alanda yapılabileceğini belirtmek suretiyle aslında te'vil ile içtihadı aynı anlamı vermektedir.

İtikâdî konularda akli çıkarımların insanları küfre düşüreceği kanaatinde olan Kadri, kelâmcıların alanı olan te'vili fıkha has bir iş olarak belirleyerek te'vilin alanını daraltmaktadır. Kelâm'da te'vil özellikle haberi sıfatlar ve müteşâbih ayetler konusunda gündeme gelen bir yöntemdir. Burada bütün çaba Allah'ı doğru tanıma, teşbihe düşmeme kaygısıdır. Buna rağmen Kadri, te'vilin cedel ve münakaşayı gerektiren bir yapıya sahip olduğunu bu nedenle imânî konulara te'vile gidilmeksizin, olduğu gibi inanılması gerektiğini sıklıkla vurgulamaktadır.³⁵ Dinde cedel, münazara ve husumeti onaylamayan birçok ayet ve hadisin olduğunu belirten Kadri, dinin esaslarında şiddetle yasaklanan yöntemin, bunları da içeren te'vil olduğu kanaatindedir. Fakat ona göre, şer'î hükümler konusunda Kitap ve Sünnet'in ahkâmından ve esaslarından ayrılmamak şartıyla bir dereceye kadar te'vil caiz ve zarûridir. Zira din, insanı yaşam gayesine ulaştıracak bir yola iletmeyi amaçlamaktadır. Bu yönüyle te'vilin imkân ve meşruiyeti de bu alanda bir ihtiyaç olarak görülmüştür.³⁶

İslam düşüncesinde dinî esasların felsefî alt yapısını oluşturması bakımından ilim niteliği taşıyan iki disiplin vardır. Bunlardan ilki Usûlu'd-Dîn diğeri ise Usûlu'l-Fıkh'dır. Bu iki disiplinden ilki, dinin inanç boyutunun ilkelerini belirlerken; ikincisi eylem boyutunun ilkelerini belirler.³⁷ İslam dininin iman ve eyleme ilişkin düşünsel temellerinin ortaya konulduğu bu iki disiplin, usul alanı olarak değerlendirilmektedir. Te'vil ve içtihat, her iki alana bilimsel bir disiplin olma hüviyeti katan unsurlardır. Eylemin temel belirleyenin inanç olması sebebiyle Usûlu'd-Dîn olan Kelâm, Usûlu'l-Fıkh'ın temel ilkelerini de belirlemektedir. İçtihat ve te'vili temel almayan bir Kelâm ilminin belirleyeceği ölçü, fıkıh alanında içtihat ve te'vil yapma imkânından yoksun olacaktır. Bu yönüyle Kadri'nin fikhî alandaki içtihat vurgusu anlamsızdır.

³³ Kadri, "Emr-i bi'l ma'rûf ve nehy-i ani'l munkar", *Dinî Makaleler*, 1b.

³⁴ Kadri, "Din ü Mezhep", *Dinî Makaleler*, 4b; Kadri'nin dinî düşüncenin yenilenmesine ilişkin görüşleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Fatih Mehmet Şeker, *Osmanlılar ve Vehhâbîlik* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2007), 56-64.

³⁵ Kadri, "Sebilü'r-Reşâd Cerîde-i İslâmiyesine" *Sebilü'r-Reşâd* 21/546 (1339): 208.

³⁶ Kadri, "Din ü Mezhep", *Dinî Makaleler*, 3b-5b.

³⁷ Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî, *el- Mustasfâ min ilmi'l-usûl*, (Mısır: Matbaatu Mustafa Muhammed, 1356/1937), 1: 3-4; Ali b. Ebi Ali Seyfuddin Âmidî, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, (Mısır: Matbaatu'l-Maarif, 1332/1914), 1: 6-10.

1.4 İctimâî Ahlâk

Hüseyin Kâzım Kadri'ye göre Müslümanların yaşadıkları çağa ayak uyduramamalarının ve aşağılanmaya maruz kalmalarının sebeplerinden biri de içtimâî ahlâk alanındaki zaafıdır. Bu nedenle onun dinî düşünceleri yenileme önerisinin bir diğer ayağını da içtimâî ahlâk vurgusu oluşturmaktadır. Bu vurgunun temelinde ise iman tanımı yer almaktadır. İman anlayışının, imanının tezahür edeceği ahlâk alanı ile sıkı sıkıya ilişkili olduğunun farkında olan Kadri, iman ile eylemin arasını ayıran iman tanımlarının Müslümanların içinde bulunduğu kötü durumun birincil nedeni olduğu kanaatinde. Bu nedenle onun, iman tanımı ve vurgusu, bir çözüm üretme girişiminin ürünüdür.

Kadri, imanın sadece dil ile ikrar ve kalp ile tasdikten ibaret sayılmasının, imanının eylem/ahlâk boyutunun ihmal edilmesine, Kur'ân-ı Kerîm'de mü'min olmanın gereği olarak tanımlanan ahlâkî niteliklerin dikkate alınmamasına, dinin şekilden ibaret bir yapı olarak algılanmasına sebebiyet verdiğini belirtmektedir.³⁸ Ona göre "İslam şeriatında birr ve takvadan, hayr ve hasenattan, Allah'a ve insanlığa karşı sorumlu olduğumuz vazifelerden, akli vasıflara ve ahlâkî seciyelere kadar her kasıt ve niyet, her fiil ve hareket imana dâhil ve onunla ilgili olması gerekir. Dinî, ahlâkî ve içtimâî bir fayda temin eden ve Müslümanlar için selamet ve saadet sebebi olan her şey imana dâhildir ve bu surette de her Müslümanın imanı tabii ki farklıdır."³⁹ Ameli, imanının bir parçası olarak gören bu yaklaşımıyla Kadri, imanda artma ve eksilme olacağı kanaatinde.

İman ile ahlâk arasındaki sıkı ilişkiyi, tarihsel süreçte gerçekleşen olumsuz tecrübelerden hareketle örneklendiren Kadri, bu bağlamda fasık imamın imamlığı konusunda ortaya konulan görüşleri irdellemektedir. Buna göre imanının dil ile ikrar, kalp ile tasdikten ibaret sayılmasının, dinî ve hükümlerini kuru bir sözden ibaret kılacak ve İslam diyarlarını tahrip eden, türlü rezaletler yaparak ahlakın bozulmasına yol açan kimselerin mümin olarak nitelendirilmesine neden olacaktır. Bir Müslüman; Allah'a, melekelerine, kitaplarına, peygamberlerine ve ahiret gününe inanmalı, ardında da Allah'a, kendine ve diğer insanlara karşı yerine getirmesi gereken vazifeleri ifa etmeli, Allah'ın Kur'ân-ı Kerîm'de indirdiği ve Hz. Peygamberin tebliğ ettiği hükümlere ve risâlete uymalıdır. İman ve İslam bu vazifelere uymakla mümkün olacağı gibi iman da amellerle tezâhür edecektir.⁴⁰ Böylece imanının eylemden bağımsız olmadığını gerekçeleriyle ortaya koyan Kâzım Kadri, fâsığın imamlığının da sahih olmadığını savunmaktadır. Kadri, fâsığın imamlığını kabul eden kimselerin, tabii olarak zalimin hilafetine de taraftar olduklarını ve buna cevaz vermeyen İslam dininin hükümlerini dikkate almadıklarını dile getirerek, ulemanın bu konuda ciddi hatalara düştüğünü belirtmektedir.⁴¹

Kadri'nin eylemi imanının bir parçası olarak kabul etmesi, Ashâbu'l-Hadîs'in iman tanımıyla örtüşmektedir; fakat onlardan farklı olarak Kadri, bu söyleminin merkezine tekfiri yerleştirmez. Onun bu söylemi, hem dindaşlarını hem de diğer din mensuplarını içine alan bir söylemdir. O, diğer din mensuplarına karşı güzel muamele ve mücadeleyi, din hürriyetini vurgulayan pek çok ayet bulunduğu halde bunlardan gafil olan mezhep ve fıkıh âlimlerinin iman konusu

³⁸ Kadri, *Yirminci Asırda İslâmiyet*, 230.

³⁹ Kadri, *Yirminci Asırda İslâmiyet*, 81.

⁴⁰ Kadri, *Yirminci Asırda İslâmiyet*, 82-83, 86.

⁴¹ Kadri, *Yirminci Asırda İslâmiyet*, 89.

olmayan nazariyeler sebebiyle birbirlerini tahkir ve tekfir etmelerini üzüntüyle karşılamakta ve eleştirmektedir.⁴²

2. KÂZIM KADRİ'NİN KELÂM KARŞITLIĞI: GEREKÇELER-ÖNERİLER

Hüseyin Kâzım Kadri, dinî düşüncenin yenilenmesi ihtiyacını dile getiren, bu amaçla çözüm önerilerinde bulunan dönemin önemli mütefekkirlerinden biridir. Bu ihtiyacın sadece mütefekkirlerin yazılarında kalmadığı ve devlet politikasına dönüştürüldüğü de görülmektedir. Zira Osmanlı'nın son dönemlerini içine alan bu süreçte, düşünsel yenilenmeyi sağlamak ve yenilenmenin paradigmasını toplumla buluşturmak amacıyla birçok girişimde bulunulmuştur. Bu çerçevede devlet desteği ile diğer alanlarda olduğu gibi Kelâm alanında da İzmirli İsmail Hakkı (ö. 1365/1946) tarafından Yeni İlm-i Kelâm adlı bir eser kaleme alınmıştır.⁴³

Hüseyin Kâzım Kadri, Yeni İlm-i Kelâm çalışmasına ve bu bağlamda ortaya konulan gayretlere de karşı çıkmıştır. O, muhalefetini İzmirli'nin Yeni İlm-i Kelâm adlı kitabı basılmadan önce, bu çalışmayı tanıtan makale⁴⁴ üzerine yazdığı iki reddiyede net bir şekilde ifade etmiştir.⁴⁵ Hüseyin Kâzım Kadri'nin Kelâm ilminin çağın ihtiyaçları çerçevesinde yenilenmesine karşı çıkışının temel gerekçelerini bir kaç başlıkta sıralamak mümkündür. Bunlardan ilki, Kelâm ilminin içerik ve yöntem bakımından İslam düşüncesine katkı sağlamayan bir disiplin olduğu iddiasıdır. Diğer gerekçe ise Kelâm ilminin Müslümanlar arasında tefrika kaynağı olarak görülmesidir. Bu nedenle Kadri, Yeni İlm-i Kelâm yerine Yeni İlm-i Hâl'i önermektedir. Bu iki gerekçeyi irdelemekte fayda vardır.

2.1. Kelâm İlminin İslam Düşüncesine Katkı Sağlamadığı İddiası

Hüseyin Kâzım Kadri, Kelâm ilmi'ni, İslam düşüncesine katkı sağlamayan yararsız; hatta zararlı bir disiplin olarak tanımlamaktadır. Bu yaklaşımda söz konusu ilmin, içinde doğduğu şartlar, temsilcileri ve yöntemi etkindir. Öncelikle Kelâm ilminin, bir disiplin olarak teşekkül ettiği ortamdan hareket eden Kadri, Asr-ı Saadet'ten sonra siyasi ihtilafların vukuu ile karanlık dönemlerin başladığını, hilafetin Abbasilerin eline geçmesiyle bu karanlığın daha da arttığını ifade etmektedir. Kadri, Irak merkezli olarak ortaya çıkan dinî düşüncenin İslam'ın özüne saldırı amacı taşıdığı ve nifakın kaynağı olduğu kanaatinde. O, bu düşüncesini Irak'ın kapılarının Müslümanlara açıldığı buna mukabil İran Sâsâni İmparatorluğu'nun güç kaybederek düşüşe geçtiği Kâdisiye Savaşı'na (14/636) dayandırmaktadır. Kadri, sonraki süreçte köklü bir geleneğe sahip olan İran medeniyetinin, vahşi addedilen bedevi Araplar tarafından yok edilmesinin İranlıları derinden etkilediğini ve intikam duygularını körüklediğini belirtmektedir. Ona göre yenilgiyi kabul edemeyen İranlılar, siyasi ve idarî bakımdan Müslümanlara zarar vermenin mümkün olmadığını anlamış, planlı bir şekilde Müslümanlar arasında manevî ve itikadî açıdan karışıklık çıkarıp intikam almaya çalışmıştır. Hüseyin Kâzım Kadri, Kâdisiye savaşı sonrası intikam amacıyla İranlıların başlattığı fikrî ve itikadî dönüşüm çabasının ilk nüvelerinin Irak'ta görüldüğünü belirtmektedir. Bu

⁴² Kadri, *Yirminci Asırda İslâmiyet*, 47.

⁴³ İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm*, sad. Sabri Hizmetli (Ankara: Umran Yayınları, 1981), 7.

⁴⁴ Eşref Edip, "Yeni İlm-i Kelâm", *Sebilü'r-Reşâd* 21/528-529 (1339): 58-59.

⁴⁵ Kadri, "Yeni İlm-i Kelâm Yazılmalı mı Yazılmamalı mı?", *Sebilü'r-Reşâd* 21/532-533 (1339): 92-93; Kadri, "Sebilü'r-Reşâd Cerîde-i İslâmiyesine" *Sebilü'r-Reşâd* 21/546 (1339): 207-210.

nedenle Kadri'ye göre Irak, Hicaz'ın din anlayışına alternatif olarak ortaya çıkarılan, dinî düşünceye zarar vermek amacına hizmet eden bir şehirdir.⁴⁶ Irak merkezli olarak ortaya çıkan ve te'vili benimseyen Kelâm ilmi de dinden öğ almak, dinde ihtilaf çıkarmak amacıyla tedvin edilmiş bir ilimdir.⁴⁷

Kadri'ye göre hilafetin Abbasilere geçmesi ile Irak'ın İslam düşüncesine verdiği zarar daha da artmıştır. Zira Abbâsî halifelerinin çoğu, kendisini müçtehit olarak görmüş ve dîni, siyasetin bir aracı haline dönüştürerek fikir ayrılıklarına zemin hazırlamış mezheplerin ortaya çıkmasında etkin rol oynamıştır.⁴⁸ Abbasi halifelerinin İslam'a ve Müslümanlara zarar veren bir diğer uygulaması ise Yunan felsefesine ilişkin eserlerin Arapçaya tercüme edilerek yaygınlaşmasını sağlamalarıdır. Kelâm ilminin ortaya çıktığı bu dönem Kadri'ye göre *Müslümanlar adına büyük bir felakettir*. Zira bu dönem, devlet desteği ile gerçekleştirilen tercüme faaliyetinin hızla yayıldığı, tercüme metinlerin felsefî ve kelâmî teoriler yoluyla dinî hükümler ve akâid içerisinde mezc edilmesi ile dinden uzaklaşılacak bir ortama temel oluşturmuştur. Bu çabanın Arap değil Acem taraftarı olan Abbasi halifelerince desteklenmesinin temel hedefi, Mekke ve Medine'nin dinî otoritesini sarsmaya yöneliktir. Kadri, bu tehlikenin farkında olan muhafazakâr âlimlerin, Kelâm ilminin İslam inancında yarattığı etkiyi gidermek, naklin hâkimiyetini sürdürebilmek amacıyla yüz binlerce hadis uydurmak durumunda kaldıklarını bile iddia etmektedir.⁴⁹ Kadri'nin hadis uydurma faaliyetini makul gören bu ifadeleri, Kelâm İlmine ve kelâmçılara karşı ne kadar büyük bir önyargıya sahip olduğunu göstermektedir.

Tercüme faaliyetleri Müslüman âlimlere, kendi düşünce dünyalarını temel alan bir me-deniyet kurma imkânı vermiştir. Zira söz konusu faaliyetler yoluyla âlimler kendilerinden önce ortaya konulan ilmî birikimi tanıyıp özümsemiş ve bu birikime vukufiyetleri oranında yeni fikirler üreterek kendi düşünce sistemlerini meydana getirmişlerdir. Tercüme faaliyetleri, Kadri'nin iddiasının aksine Müslüman âlimlerin görüşlerini zenginleştirmiş, ufuklarını açmış ve yeni bakış açıları ortaya koymalarını sağlamıştır. Müslüman âlimlerin ortaya koyduğu bu birikim Sicilya ve Endülüs üzerinden yeni bir tercüme faaliyeti yoluyla Batı'ya taşınmıştır.⁵⁰

Kelâm İlmine yöneltilen bu iddialarda gözden kaçırılan en önemli husus, bu ilmin ortaya çıkış sebebi ile ilgili tarihi gerçekliktir. Nitekim Kelâm İlmi, Hz. Muhammed'in vefatı sonrasında Müslümanların karşılaştıkları siyasi problemlere çözüm bulma ihtiyacı sonucu ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede tartışılan imanın mahiyeti, büyük günah, kader, sıfatlar, Kur'an'ın yaratılışlığı ve imâmet gibi konular, Müslümanların kendilerine has problemleridir. Müslüman toplumunda ortaya çıkan siyasi problemlerin itikadî boyuta taşınması, ilk kelâmî sorunları oluşturmuştur. Zaman içinde toprakların genişlemesi, yeni inanç ve kültürlerle karşılaşılması, İslam'ın doğru bir şekilde diğer insanlara aktarılma faaliyeti; Kelâm ilminin ortaya çıkış sebeplerindedir. Başlangıç döneminde tartışılan itikadi konular nedeniyle ortaya çıkan farklı görüşler, Mu'tezile ile birlikte

⁴⁶ Kadri, *Yirminci Asırda İslâmiyet*, 5- 6.

⁴⁷ Kadri, *Sebilü'r- Reşâd Cerîde-i İslâmiyesine*", 208.

⁴⁸ Kadri, *Yirminci Asırda İslâmiyet*, 6; Kadri, "Kitabî ve Mezhebî Müslümanlık", *Dinî Makaleler*, 3a.

⁴⁹ Kadri, *Yirminci Asırda İslâmiyet*, 6-8.

⁵⁰ Hilmi Ziya Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü* (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2009), 1-7, 161-166.

ekolleşmeye başlamış ve Kelâm, ilmî bir disiplin olarak teşekkül etmiştir.⁵¹ Bu tarihi sürece göre, Hüseyin Kâzım Kadri'nin Kelâm ilminin ortaya çıkışına dair iddialarını olgusal durum ile örtüşmemektedir.

Kelâm ilminin kurucularının Mu'tezilî âlimler olması, Kadri'ye göre, bu ilmin İslam'a zararlı bir disiplin olarak kabul edilmesi için yeterli bir sebeptir. Bununla birlikte tercüme faaliyetlerinden sonra Yunan felsefesi ile tanışan Müslüman âlimlerin, bu felsefenin ürünü olan Tanrı, âlem ve insan anlayışlarına ilişkin reddiyeler kaleme aldıkları tarihi bir gerçektir. Bu çerçevede Kelâm ilminin muhatabı sadece inananlar değil aynı zamanda inanmayanlar ve İslam düşüncesine muhalif olanlardır. İnananlara tahkike ulaşmanın yollarını gösteren bu ilim, aynı zamanda inanmayanları da aklî yollarla ikna etmeyi amaçlamaktadır. Örneğin bu gayeyi gerçekleştirmek için muhataplarının düşünce dünyasını tanımayı ve onların argümanlarına cevap vermeyi bir zorunluluk olarak gören Mu'tezilî Kelâmcılar'dan Ebu'l-Huzeyl el-Allâf (ö. 235/849-50), Nazzam (ö.231/845) ve Câhız (ö.255/869); dönemlerindeki Senevi/düalist, Mecusî ve Dehriiler ile ciddi tartışmalar yapmışlar, felsefî bilgileri ve yöntemleri ile rakiplerini derinden etkilemişlerdir. Özellikle Allâf'ın çabalarıyla binden fazla kişinin Müslüman olduğu bilgisi nakledilmektedir.⁵² Açık ki İslam'a hizmet eden bu kişilerin İslam dinine zarar verdiği iddiası tarihi gerçeklerle uyum sağlamaktadır.

Hüseyin Kâzım Kadri, Kelâm ilminin İslam düşüncesine hizmet etmekten ziyade Yunan ve İran felsefesinin etkisiyle İslam ve iman ile ilgili olmayan gereksiz birçok nazariye ile ilgilenildiği kanaatinde. Bu bağlamda o, özellikle Mu'tezilî âlimler tarafından âlemin yapısını anlamaya yönelik olarak ortaya konulan farklı birçok teoriyi, İslam düşüncesi dışına itmekle kalmayıp bu teorilerin zararlı olduğunu da ileri sürmektedir. Bir Müslümanın âfâk ve enfüsü araştırma konusu yapmasının bir zorunluluk olduğunu, onlarda bulunan eşsiz uyumun Allah'ın mükemmelliğinin anlaşılmasına yardımcı olacağını sık sık tekrar eden Kadri'nin⁵³ bu işlevi yerine getirmek amacıyla ortaya konulan kozmolojik argümanları değersiz bulması bir yana, zararlı görmesi Kelâm'a ve Mu'tezile'ye karşı ideolojik karşıtlığını gösteren en önemli delil olarak kabul edilmiştir. Klasik dönem kelim âlimleri Kelâm İlmi'ni ele alınan konular ve bu konularda kullanılan delil türüne göre tasnif etmiştir. Buna göre Usûl's-Selâse olarak tanımlanan tevhid, nübüvvet ve meâd konularının naslar çerçevesinde ele alınması *Celîlü'l-Kelâm*, bahsi geçen konuların kozmolojik ve felsefî argümanlar yoluyla delillendirilmesi ise *Dakîkü'l-Kelâm* olarak tanımlanmaktadır.⁵⁴

⁵¹ Abdülkâhir el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd (Beyrut: Mektebetu'l-Asriyye, 1413/1993), 14-27; Ebu'l-Feth Tâcuddîn eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, thk. Muhammed Seyyid Kîlânî, (Beyrut: Daru'l-Maarife, 1982), 1:21-33

⁵² Kâdî Abdülcebbar, Abdulcebbâr b. Ahmed, Fadlu'l-i'tizâl ve tabakâtü'l-Mu'tezile, thk. Fuâd Seyyid (Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye, 1974), 254-264; Ebu'l-Huzeyl Allâf, Nazzam'ın derin felsefî birikimi ve eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ali Sami en-Neşşâr, *İslam'da Felsefî Düşüncenin Doğuşu*, trc. Osman Tunç (İstanbul: İnsan Yayınları, 1999), 2: 273-359.

⁵³ Kadri, *Yirminci Asırda İslâmiyet*, 44.

⁵⁴ İmam Haremeyn el Cüveynî, *eş-Şâmil fi usûli'd-dîn* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999), 34; Kâdî Abdülcebbar, *el-Muhit bi't-teklif*, thk. Ömer Seyyid Azmî (Kahire: Daru'l-Misriyye, trs.) 35-63. Kelâm ilminin konuları ve delillendirme yöntemlerine göre yaptıkları Dakîkü'l-Kelâm ve Celîlü'l-Kelâm ayrımı ve bu

Câhız, tevhide ilişkin en önemli delilin evrende bulunduğunu ifade ederek, bu delilin anlaşılabilmesi için mütekellimin, tabiat bilimlerinde de uzman olmasını bir zorunluluk olarak görmüş ve bu alanda dikkate değer çalışmalar telif etmiştir.⁵⁵

Kâzım Kadri'nin Mu'tezile'ye karşı oldukça tepkisel davranmasının muhtemel sebebi, bu ekolün Halku'l-Kur'ân görüşünün, Abbasi halifesi Me'mûn (ö. 218/833) tarafından resmî olarak kabul edilmesi sonrasında yaşanan Mihne olaylarıdır.⁵⁶ Siyasi otoritenin tasarrufları nedeniyle gerçekleşen bu talihsiz süreç; özelde Mu'tezile, genelde ise Kelâm ilmi ile aynileştirilmiştir. Siyasi otoritenin tasarruflarından öncelikli olarak etkilenen grup Ashâbu'l- Hadis olsa da bu süreçte Mu'tezile ve bir bütün olarak İslam düşüncesi olumsuz şekilde etkilenmiştir. Mu'tezileye karşı geliştirilen tepki, akıl karşıtlığına dönüşmüş, Mu'tezile'nin ortaya koyduğu birikimin günümüze ulaşması engellenmiştir.⁵⁷ Akıl karşıtlığına dayalı bu karşı-mihne süreci yüzyıllar boyunca devam etmiş Kadri'nin şikâyetinde bulunduğu taklidin kökleşmesine sebep olmuştur.

Mihne süreci sonrasında Mu'tezileye alternatif olarak Ehl-i Sünnet Kelâm okulunun oluşumunu olumlu bir gelişme olarak niteleyen Kadri; bu ekol içerisinde Gazzâlî (ö. 505/1111), Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1210), Kadî el-Beyzâvî (ö. 685/1286), Cürçânî (ö. 816/1413), Celâleddîn ed-Devvânî (ö. 908/1502) gibi önemli âlimlerin yetiştiğini ancak bu kişilerin din ve akideyi yeterince anlayamadıklarını, akılla akide arasında ilişki kurmaya çalıştıklarını belirtmektedir.⁵⁸

Kadri'nin Yeni İlm-i Kelâm'ın dinî düşüncenin yenilenmesi çabasına önemli bir katkı sunamayacağına ilişkin bir diğer gerekçesi, tarihsel süreçte felsefenin doğu düşüncesine ciddi bir katkı sağlamadığına yönelik iddiasıdır. Araçların eserleriyle Batı'ya geçen felsefenin orada olumlu bir değişime ve ilerlemeye yol açarak yeni ekollerin doğmasına ciddi katkı sunduğunu düşünen Kadri, buna karşın Doğu'da ortaya konulan kelâmî ve felsefî eserin aynı etkiyi göstermediğini savunmaktadır. Ona göre, bu eserlerde içerik yenilenememiş; cevher ve araz, hudûs-kıdem, sükûn-hareket, vücûd-adem, faal akıl, küllî akıl, suret ve heyula gibi konular değişmeden aynıyla tartışılmıştır. İnanç konularının aklen desteklenmesinin bir zorunluluk olduğunu kabul eden kelâmcıların zamana göre içeriği yenileyemediklerini, içeriği yenileyebilmiş olsalardı Dogmatizm, Pozitivizm, Materyalizm, İdealizm ve Probabilizm gibi yeni felsefî nazariyelerden haberdar olmaları, eserlerinde bu akımlar hakkında bilgi vererek değerlendirmeleri gerektiğini vurgular. Kadri, doğu medreselerinde Müslümanların güncel problemlerine çözüm üretecek bir içerikten ziyade kadim felsefî fikirler üzerine yazılan eserlerin, şerh ve haşiyeleri okutulmasını eleştirmektedir.⁵⁹ Bu durumun sebebi Kelâm ve felsefe değil, aksine Kelâm ve felsefeden uzaklaşıp naklin esas alınmasıdır. Düşünsel yenilenmenin gerçekleştirilememesi konusunda dile getirdiği tespitlerde haklı olan Kadri, bir ilim dalı ile bu alanda düşünce üreten âlimleri aynileştirerek Kelâm ilmine olumsuz yaklaşmaktadır. Bu bakımdan kelâmcıların yeterince etkin olmamalarını Kelâm

ayrımın Kelâm eserlerindeki örneklerine ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Bulğen, "Klasik Dönem Kelamında Dakîku'l-Kelâmın Yeri ve Rolü", *İslam Araştırmaları Dergisi* 33(2015), 39-72.

⁵⁵ Ebû Osman 'Amr b. Bahr el-Câhız, *Kitâbu'l-Hayevân*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun (Mısır: Mektebetu'l-Mustafa, 1356/1938), 2:134-135.

⁵⁶ Kadri, *Yirminci Asırda İslâmiyet*, 7.

⁵⁷ Mahmut Ay, *Mu'tezile ve Siyaset* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2002), 346-347.

⁵⁸ Kadri, "Din ü Mezhep", *Dinî Makaleler*, 5a.

⁵⁹ Kadri, *Yirminci Asırda İslâmiyet*, 45-46.

İlmine mal etmiştir. Ayrıca ilimlerin gelişim seyri içerisinde Yeni İlm-i Kelâm çalışmaları ile gerçekleştirilmek istenen güncel felsefi akımlara cevap verilme çabasını yukarıdaki ifadelerinde makul bulduğu halde birçok eserinde kıyasıya eleştirerek kendi içinde çelişmektedir.

2.2. Kelâm'ın Tefrika Nedeni Olduğu İddiası

Hüseyin Kâzım Kadri'nin, Kelâm karşıtlığının dayanaklarından bir diğeri ise bu ilmin tefrika ve bölünmeye neden olduğu iddiasıdır. O, tarihsel süreçte insanın kurucu metin Kur'ân ile kurduğu ilişkinin ürünü olarak ortaya çıkan anlayışları/mezhepleri, Müslümanların bütünlüğünü bozan bir durum olarak algılamaktadır. Müslümanların birlik ve bütünlüğünü bozan mezhep ihtilaflarının kökeni olarak Kelâm İlmi'ni gören Kadri, bu ihtilafların, ashabın son dönemlerinde yaşayan, hayır ve şerrin kadere izafe edilmesini kabul etmeyen Mated el-Cüheni (ö. 83/702), Gaylan ed-Dimaşkı (ö. 120/738) ve Yunus el Esvârî'nin (ö. 199-200/815) kaza ve kader konusunda başlattıkları tartışmalarla ortaya çıktığını ifade etmektedir. Büyük günah meselesindeki görüşü ile Hasan Basri'nin (ö. 110/728) meclisinden ayrılan Vâsıl b. Atâ (ö. 131/748) ve öğrencisi Amr b. Ubeyd (ö. 144/761) de kader konusunda görüş beyan etmekten geri durmamışlardır. Kadri, bu bilgiden sonra dipnot vererek kader konusundaki ihtilafların önlenmesi amacıyla matuf *iyi niyetle hadis uydurma* faaliyetinin başladığını belirterek bu tespitini, Kaderiyye'nin Mecusilik'e, Müşebbihe'nin Yahudilik'e, Râfizilik'in ise Hıristiyanlık'a benzetildiğine ilişkin rivayetlerle örneklemiştir. Hadis uydurma faaliyetinin oluşturduğu problemin farkında olan Kadri'nin, yapılan bu faaliyeti iyi niyetli bir çaba olarak tanımlaması ciddi bir problemdir.⁶⁰

Kadri, Abbasi Halifesi Me'mun döneminde felsefe kitaplarının Arapçaya tercüme edilmesiyle birlikte felsefi konuların dinin hükümlerine dâhil edildiğini ve kelâm yönteminin de bu şekilde oluştuğunu ifade etmektedir. Ona göre bu disipline verilen Kelâm ismi, istidlâl ve istinbat anlamına gelen logos kelimesinin lafız ve anlam olarak karşılığıdır.⁶¹ Kelâm ilminin yönteminin istidlâl ve istinbata dayandığını; bu nedenle de bütünüyle Yunan felsefesinin ürünü olarak ortaya çıkan Müslümanlıkla ilgisi olmayan bir disiplin olduğunu iddia etmektedir.⁶² Kadri, bu düşüncesini Ebu'l-Huzeyl el-Allâf'ın sıfatlar konusunda Yunan filozoflarının görüşlerine uyduğu iddiasıyla temellendirmeye çalışmakta ve Me'mûn, Mu'tasım (ö. 227/842), Vâsık (ö. 232/847) ve Mutevekkil (ö. 247/861) döneminde desteklenen ve büyük ilgi gören Kelâm ilminin İslâmî ilimler arasına girdiğini belirtmektedir. Mu'tezile'nin ortaya koyduğu çabanın problemliliğini iddia eden Kadri, sonraki süreçte ortaya çıkan mutedil Mu'tezile'nin, seleflerine yönelik eleştirisini bu duruma delil olarak göstermektedir. Doğuşu itibarıyla Kelâm İlmi'ni, kelâmcıları ve ortaya koydukları ilmî çabayı değersizleştirmek isteyen Kadri'nin, Mu'tezile bağlamında dikkatten kaçırdığı en önemli nokta, bu ekole mensup Kelâmcıların özgür ve özgün bir şekilde fikir üretirken hakikatin peşinde olduklarıdır. Onlar bu hakikate ulaşmak için beş esas dışında özellikle Allah'ın âlemlerle ilişkisini sağlayan fiiller ve kozmoloji konularında birbirlerine reddiyeler yazarak dinî düşüncenin gelişmesine ciddi katkı sağlamışlardır.⁶³

⁶⁰ Kadri, *Yirminci Asırda İslâmiyet*, 32

⁶¹ Kadri, "Yeni İlm-i Kelâm Yazılmalı mı Yazılmamalı mı?", 93.

⁶² Kadri, "Sebilü'r-Reşâd Ceride-i İslâmiyesine", 208.

⁶³ Özellikle Ebu'l-Huzeyl el-Allâf ile öğrencisi Nazzam'ın tabiat felsefesine ilişkin görüşleri birbirinden oldukça farklılaştığı ve birbirlerinin görüşlerini reddetmek amacıyla eserler kaleme aldıkları

Kâzım Kadri, Kelâm ilminin, Allah'ın varlığı, birliği, sıfatları ve risaletin delillerini ortaya koyan bir bilim dalı olması sebebiyle Usûlu'd-Dîn olarak isimlendirilmesine de karşı çıkmaktadır. Bu bağlamda kelâmcıların *akıl, nazar ve istidlâl ile makule ulaşılan her şey usulden; zan derecesinde kalan kıyasa, içtihada ve zanna dayandırılan diğer şeyler de furû'dan ibarettir*, ilkesine itiraz ederek; Kelâm ilminin yöntemi itibarıyla furû'dan sayılması gerektiğini iddia etmektedir. Bu iddiasını, kelâmcıların tevhid ve sıfatlar konusunda içtihat yaptıkları ve konuyu daha karmaşık bir hale getirdikleri kabulüne dayandırmaktadır.⁶⁴ Çoğu kelâmî problemin, müteşabihatin te'vilinden kaynaklandığını belirten Kadri, bu yöntemin ve bu yöntemi kullananların *Âl-i İmran Sûresi 3/7*. ayetinin gereği her türlü kınamayı hak ettiğini ifade etmektedir. Zira o, kelâmcıların, te'vil yoluyla Allah'ın ayetlerini re'y ve nazara tabi tutarak kendi görüşlerini Kitap ve Sünnet'e tercih ettiklerini hatta bazen ayetleri de reddettiklerini iddia etmektedir.⁶⁵ Bu düşüncesiyle Kadri, Allah tasavvurunda tenzih yerine antropomorfizmi önererek dogmatizmi savunmaktadır.

Kadri, müteşabihin te'vilini içermeyen diğer Kelâm konularının ise cedele, yersiz safsatalara ve anlamsız söylemlere dayandığını iddia etmektedir. İslam'ın ve Kur'an'ın bu anlamsız çabaları onaylamadığını savunan Kadri, Kur'anî yöntemin örnek alınmasını önermektedir. Kadri'ye göre itikâdî konularda sorgulama yapmak ve te'vilde bulunmak doğru bir tutum değildir. Ona göre, gereksiz sorgulama ve felsefî nazariyeleri İslam inancı ile uzlaştırma çabası Müslümanların ayrışmasına yol açmıştır.⁶⁶

Bölünmenin kaynağı olarak gördüğü Kelâm ilminin yenilenmesi durumunda Müslüman halkın yeniden farklı fırkalara bölüneceğini öngören ve bu bölünmeyi siyasi açıdan bir tehdit olarak algılayan Hüseyin Kâzım Kadri, siyasi otoritenin yeni fırkalarla kuracağı ilişkilerin de yeni sorunlara kapı aralayacağı kanaatindedir.⁶⁷ Özellikle Abbasiler döneminde Mu'tezili düşüncenin devletin resmi mezhebi haline gelmesiyle toplumun tefrikaya düştüğünü hatırlatan Kadri'nin böyle bir ihtimali sorun olarak gördüğü açıktır. Bununla birlikte mezhep farklılıklarının ihtilaf-lara neden olacağını iddia eden Kadri'nin, ihtilafa dair tespiti, rasyonel değil duygusal bir çıkara dayanmaktadır. Fırkalaşmanın başka bir ifadeyle farklı düşünmenin, aslında insanın tabiatında bulunduğunu görmezden gelmesi ve ihtilafın tek sebebinin Kelâm İlmi olduğunu savunması, yeterince temellendirilmemiş bir Kelâm karşıtlığının bariz örneğini oluşturmaktadır.

Kadri, Müslüman toplumların en büyük çıkmazı olarak gördüğü taklidin geniş kitleler tarafından benimsenmesinin en önemli sebebinin de Kelâmcılar olduğunu iddia etmektedir. Ona göre Kelâm İlmi, mezhepleşmeye yol açmış, dinin özü ile alakası olmayan birçok konu Kelâmcılar tarafından tartışılmış, sonuçta tefrika ortaya çıkmıştır. Ona göre bu sorundan kurtulmanın yegâne yolu, Ehlu'l-Âsar'ın ortaya koyduğu inancın esas alınmasından geçmektedir.⁶⁸ Ancak Kadri'nin yanıltığı en önemli husus, ayrışmayı sadece Kelâm İlmi üzerinden temellendirmeye

görülmektedir. Bu konuda her iki âlimin eserleri hakkında bilgi veren eserlere bakmak faydalı olacaktır. Bk. Ebu'l Hasan el- Eş'arî, *Kitâbu'l-Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfî'l-musallîn*, tsh. Helmut Ritter (Weisbaden: Daru Franz Stein: 1400/1980), 316; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 132, 142.

⁶⁴ Kadri, *Yirminci Asırda İslâmiyet*, 34; Kadri, "Sebilü'r-Reşâd Cerîde-i İslâmiyesine", 208.

⁶⁵ Kadri, "Yeni İlm-i Kelâm Yazılmalı mı Yazılmamalı mı?", 93.

⁶⁶ Kadri, *Yirminci Asırda İslâmiyet*, 41-42.

⁶⁷ Kadri, "Yeni İlm-i Kelâm Yazılmalı mı Yazılmamalı mı?", 92.

⁶⁸ Kadri, *Yirminci Asırda İslâmiyet*, 100-110

çalışmasıdır. Kaldı ki mezhep veya mezhepleşme bizatihi kötü ve zararlı değildir. Sosyo-dinî oluşumlar olarak nitelendirilebileceğimiz mezhepler zihinsel, kültürel ve yaşayışa ilişkin zenginliğin ifadesidir. Dinde tekipleşmeyi öneren Kadri'nin savunduğu anlayış da neticede bir mezheptir.

Hâlbuki toplumsal ayrışmanın nedenlerinden bir diğeri de fikhî mezheplerdir. Medrese geleneği bu durumu örneklemektedir. Nizamülmülk'ün (ö. 485/1092) kurduğu Nizamiye Medreseleri, Şafîî hoca ve öğrencilere hasredilmiştir. Bunun yanı sıra sadece Hanefiliğin, Şafiiliğin veya Hanbeliliğin okutulduğu tekli medreseler olduğu gibi Hanefilik ve Şafiiliğin veya Hanefilik ve Malikiliğin birlikte okutulduğu ikili medreselerin de faaliyet gösterdiği bilinmektedir. Dört mezhebin eşit seviyede okutulduğu medrese ise Mustansırıye Medresesi'dir.⁶⁹ Görüldüđu gibi, her mezhep kendi görüşlerini eğitim öğretim ile çok daha köklü bir şekilde belirginleştirmiştir.

2.3. Alternatif Öneri: Yeni İlm-i Kelâm'a Karşı Yeni İlm-i Hâl

Kelâm İlm-i ni doğuşu, temsilcileri ve İslam düşüncesine etkisi açılarından değerlendiren Kadri, klasik Kelâmın İslam düşüncesine katkıdan fazla zarar verdiği kanaatinde. Bu kanaati dolayısıyla Yeni İlm-i Kelâm çalışmalarının yapılmasına da şiddetle karşı çıkmaktadır. Bu muhalefeti onu yeni bir öneri ortaya koymaya mecbur bırakmıştır. Kadri, bu noktada Ebû Hanîfe (ö. 150/767), Ahmet b. Hanbel gibi âlimlerin din anlayışlarını temel almanın daha doğru olacağı kanaatinde. Bu kanaatini de Ashâb'ul-Hadis'in düşüncesini benimseyen İbn Teymiyye (ö. 728/1328), İbn Kayyım el-Cevziyye (ö. 751/1350) vb. âlimlere dayandırmaktadır.⁷⁰ Nitekim hem İbn Teymiyye'nin hem de İbn Kayyım el-Cevziyye'nin Kelâm eleştirileri, Kelâm karşıtlarının en önemli gerekçelerini oluşturmaktadır. Bu bağlamda Kadri'nin dikkatten kaçırđı en önemli husus Ebu Hanîfe'nin akılcı bir âlim oluşu ve bu ilmî üslubu benimsemesinden dolayı Ashâb'ul-Hadis tarafından tekfir edildiği gerçeğidir.⁷¹

Müslümanların, Kelâm ilminin yenilenmesine değil fıkıh, fıkıh usulü, tefsir ve tefsir usulü ilimlerinin yenilenmesine ihtiyaç duyduğunu belirten Kadri, günümüz insanının en önemli ihtiyacının *ilm-i hâl* bilgisi olduğuna kanidir. İçtihat ve taklit vurgusu da Kadri'nin fıkıh merkezli bir yenilenmeyi öngördüğünün delili sayılabilir. Zira o, Yeni İlm-i Kelâm'a alternatif olarak yeni bir ilm-i hâl'in, gerekli olduğunu düşünmekte, içtimâî ahlaka katkı sağlayacak olan bu ilm-i hâl'in insanların karşılaştıkları problemleri çözmek için yeterli olacağına inanmaktadır.⁷² Toplumsal bütünlüğü sağlamada mezhepler üstü bakabilmenin önemini de vurgulayan Hüseyin Kâzım Kadri, İslam düşüncesinde inanç esasları ile muamelatın net bir şekilde birbirinden ayrı organize edildiğini ifade ederek; muamelata ilişkin konularda sadece Hanefiliğin değil Şafîî, Malikî ve Hanbelî mezheplerinin görüşlerinin de dikkate alınması gerektiği kanaatinde. O, Müslümanlığın

⁶⁹ Nâci Ma'ruf, *Târîhu 'Ulemâi'l-Mustansırıye*, 3. Baskı (Kahire: Dâru's-Şa'b, 1976), 25-29; Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi* (İstanbul: Dergah Yayınları, 1983), 32-33.

⁷⁰ Kadri, "Sebilü'r-Reşâd Ceride-i İslâmiyesine", 208

⁷¹ Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *Te'vilu muhtelifi'l-hadis* (Mısır: Matbaatu'l-Muhammediyye, 1326), 62-70.

⁷² Kadri, "Yeni İlm-i Kelâm Yazılmalı mı Yazılmamalı mı?", 93.

Hanefilikten ibaret olmadığını belirtir ve Fıraku'd-Dâlle ve Gulâtu's-Şîa'nın inanç esaslarına ilişkin görüşlerinin de incelenmesinin gerekliliğini savunur.⁷³

Kadri, Müslümanları içine düştükleri onulmaz durumdan kurtarmanın tek çaresinin ilmi-hal olduğu kanaatindedir. İctihat, icmâ ve kıyas temelinde zamanın ihtiyaçlarına cevap vermek amacıyla oluşturulan örfî hukukun güncellenmesine dinen, aklen ve siyaseten bir engel bulunmadığını belirten Kadri, hilafet yoluyla toplumun ihtiyaçlarının karşılanması gerektiğini ifade etmektedir. Bu kurum eliyle yapılması istenen ilm-i hâlin temel özelliği, içtihadı önceleyen İslam'ın içtimâî hüküm ve inançlarını yeniden toparlayıp tedvin etmek suretiyle insanların muamelatına ilişkin fikhî ve usûlî hükümleri Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat mezheplerinden içtihat ve ictibas etmesidir.⁷⁴ İslam'ın selametinin din ile din anlayışlarının birbirinden ayırt edilmesine bağlı olduğunu ifade eden Kadri, İslam ile mezheplerin aynı şey olmadığını vurgulayarak dînin *ilahî ve Muhammedî* olan saf şekline döndürülmesini amaçlamaktadır. Kadri böyle bir amaca; dönemin sosyal ve medenî ihtiyaçlarına uygun içtimâî kanunları oluşturacak, hükümleri bir araya getirecek Müslümanları dinlerinin emrettiği birlik ve beraberliğe kavuşturacak, İslam itikadını Kelâm ve cedeliyyattan kurtararak ilk şekline döndürme işlevini icra edecek *yüksek İslam meclisi* yoluyla ulaşılabileceği kanaatindedir.⁷⁵ Genel anlamda Kadri'ye göre yapılması gereken şey, dînin başlangıçtaki şeklini muhafaza etmek; Resulullah'ın, ashabının ve Selef-i Salihin'in yollarından gitmektir. Kadri'ye göre dinin özüne dönüşü geniş kitlelere yaymanın en uygun aracı ilm-i hâl'dir.

SONUÇ

Son dönem Osmanlı düşün hayatının önemli isimlerinden olan Hüseyin Kâzım Kadri, Kelâm karşıtlığı ile ön plana çıkan bir isimdir. Müslümanların ivedilikle düşünce yenilenmesine ihtiyaç duyduğunu ifade eden Kadri, bu yenilenmenin temeline Fıkıh ve Tefsir ilmini koymaktadır. Müslümanların içinde bulunduğu durumun sebebinin taklit ve fırkalaşma olduğunu ileri süren Kadri, şer'î hükümlerde yapılacak içtihadı çözüm yolu olarak görmektedir. Ancak içtihadı gerçekleştirecek olan akla güvenmemektedir. Zira ona göre akıl sabit bir yapıya olmayıp içinde bulunulan zamana göre işlevi değişen bir yetidir. Bu yönüyle Kadri, yaşadığı dönemde aklın işlevinin sadece hayr ve şerrin temyizi değil te'vili olduğunu iddia etmektedir.

Özellikle inanç alanının aklın alanı olmadığını ifade eden Kadri bu alanda delillendirme çabasını inançsızlıkla eşdeğer görmektedir. Zira inanç alanı, muhakeme alanı olan aklın değil şek ve şüphe alanı olmayan hissin alanıdır. İnanç esaslarını temellendirme ve delillendirme amacıyla ortaya çıkan Kelâm İlmi'ni de, bu işlevi ve te'vile başvurması dolayısıyla kıyasıya eleştirmektedir. Ona göre Kelâm İlmi, Müslümanlara has özgün bir ilim olmayıp Yunan felsefesinin içerik ve yönteminin İslam düşüncesi içerisine dâhil edilmesiyle İslam'ın özünü bozma amacıyla ortaya çıkarılan zararlı bir disiplindir. Kelâmcıların kullandığı te'vili, Allah'ın hükümlerini çarpıtma ve reddetme aracı olarak tanımlayan Kadri, Müslümanların fırkalara bölünme nedeninin de te'vil olduğu

⁷³ Kadri, *Felaha Doğru*, 40; Kadri, "Din ü Mezhep", *Dînî Makaleler*, 4b; Kadri, "Müslümanlığın İhtiyaçları", *Dînî Makaleler*, 14a-16b.

⁷⁴ Kadri, *Felaha Doğru*, 42.

⁷⁵ Kadri, *Yirminci Asırda İslâmiyet*, 50

kanaatindedir. Bu nedenle Kelâm ilminde yapılacak yenilenmenin çözümünden öte sorun üreteceği kanaatindedir.

Kadri'nin düşünce yenilenmesine ilişkin önerisi taklit eleştirisi ve içtihat vurgusuna dayanmaktadır. Ancak bu vurgu dinin temel iki alanı olan iman ve eylem alanının her ikisi için geçerli değildir. İman alanında pür taklidi savunan Kadri, eylem alanında içtihat vurgusu yapmaktadır. Bu düalistik yaklaşımının temelinde imanın akla değil hisse dayandığı kabulü bulunmaktadır. Zira inanma en temel insanî ihtiyaçtır bu yönüyle fitrîdir ve aklın söz sahibi olabileceği bir alan değildir. Bu konuda yapılması gereken Kur'ân'ın ve Hz. Muhammed'in bildirdiği şekilde yaşamak, as-hap ve Selef-i Salihin'e uymaktır. Kadri'ye göre inanç alanında yapılacak herhangi bir delillendirme çabası inançsızlıkla eş değerdir. Önerdiği bu inanma biçimini taklit olarak nitelendirmeyen Kadri, hakikate uymanın taklit olmadığı kanaatindedir. İnanç alanında önerdiği taklidi eylem alanında yermekte ve hayatın en önemli gerçeğinin değişim olduğunu belirterek bu değişime uyum sağlanmasının bir zorunluluk olduğunu ısrarla dile getirmektedir. Fıkıh alanında üretilen bilginin zaman içerisinde mutlakaştırılmasına haklı olarak itiraz eden Kadri, her dönemin ihtiyaçlarına göre dinin ilkelerinin yorumlanmasının en önemli dinî vecibe olduğunu dile getirmektedir. Aklın bu alanda önemli bir işleve sahip olduğunu, bu alanda yenilenme yapılmayarak geçmişin aynen taklit edilmesini insan aklını hiçe saymak olarak değerlendirmektedir. Bu bağlamda Kadri'nin düşüncesindeki asıl sorun inanç alanında taklidi meşru görmesidir. Zira eylem alanını belirleyen inanç alanıdır. İnanç alanında taklidi öneren bir zihin yapısının eylem alanında içtihadı önermesi veya birbirine zıt iki kavramı en azından dinî düşüncüyü yenileme görevi olan âlimler için mümkün görmesi ciddi bir çelişkidir. Sorgulamadan, delillendirmeden yoksun bir inancı öneren bir zihnin, değişim temelinde insanların ihtiyaçlarına dinî açıdan çözüm üretmesi mümkün görünmemektedir.

Kadri, dini düşüncenin yenilenmesi bağlamında Yeni İlm-i Kelâm çalışmalarının sadra şifa olmayacağı gibi daha fazla soruna sebebiyet vereceğini iddia etmektedir. Halkın ihtiyacı olan şey, mezhepler üstü bir bakışla halkın dinî ihtiyaçlarına cevap verecek bir ilmihalin hazırlanmasıdır. Öze ilişkin bir değişim ve dönüşümü içermeyen bu yenilenme önerisi dönemin ihtiyaçlarına çözüm üretme niteliğini haiz değildir. Hüseyin Kâzım Kadri'nin, Kelâm İlmi'ni Müslümanların başına gelen türlü felaketlerin nedeni olarak görmesi ideolojik bir karşıtlık nedeniyledir. Bu ideolojik karşıtlık onun Kelâm İlmi'ni ve bu alanda üretilen ilmî birikimi görmezden gelmesine, bu birikim hakkında tarihi gerçeklerle çelişen duygusal çıkarımlarda bulunmasına neden olmuştur. Süreç içerisinde İslam düşüncesinin zamanın şart ve ihtiyaçlarına göre yenilenememesinde diğer disiplinler gibi Kelâm ilminin de payı vardır. Ancak tek sorumlu olarak Kelâm ilminin görülmesi makul olmadığı gibi gerçekçi de değildir.

KAYNAKÇA

Âmidî, Ali b. Ebi Ali Seyfuddin. *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*. 1 Cilt. Mısır: Matbaatu'l-Maarif, 1332/1914.

Atay, Hüseyin. *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1983.

Ay, Mahmut. *Mu 'tezile ve Siyaset*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2002.

- Bağdâdî, Abdülkahir. *el-Fark beyne'l fırak*. Thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. Beyrut: Mek-tebetü'l Asriyye, 1413/1993.
- Bulğen, Mehmet. "Klasik Dönem Kelâmında Dakîku'l-Kelâmın Yeri ve Rolü". *İslam Araştırmaları Dergisi* 33(2015): 39-72.
- Câhız, Ebû Osman 'Amr b. Bahr. *Kitabu'l-Hayevân*. Thk. Abdüsselam Muhammed Harun. Mısır: Mektebetü'l-Mustafa, 1356/1938.
- Cüveynî, Ebû'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf. *eş-Şâmil fi usuli'd-dîn*. Beyrut: Darul Kütübi'l-İlmiyye, 1999.
- Eş'arî, Ebu'l Hasan, *Kitâbu'l-Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfi'l musallin*. Tsh. Helmut Ritter. Weisba-den: Daru Franz Stein, 1400/1980.
- Eşref Edip. "Yeni İlm-i Kelâm". *Sebilü'r-Reşad* 21/528-529 (1339): 58-59.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed. *el- Mustasfa min ilmi'l-usûl*. 1 Cilt. Mısır: Matbatu Mustafa Mu-hammed, 1356/1937.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. *Te'vilu muhtelifi'l-Hadîs*. Mısır: Matbaatu'l-Mu-hammediyye,1326.
- İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b.Muhammed. *Faslu'l makâl ve takrîru mâ beyne's-şerî'a ve'l-hikme mine'l-ittisâl*. Nşr. Albet Nasrî Nâdir. Beyrut: Matbaatu'l-Meşrik, 1986.
- İzmirli, İsmail Hakkı. *Yeni İlm-i Kelâm*. Ankara: Umran Yayınları, 1981.
- Kādî Abdülcebbar, Ahmed b. Abdilcebbar el-Hemedânî. *el- Muhît bi't- teklîf*. Kahire: Daru'l-Mıs-riyye,ts.
- Kādî Abdülcebbar, Ahmed b. Abdilcebbar el-Hemedânî. *Falu'l 'tizâl ve tabakâtü'l Mu'tezile*, Thk. Fuâd Seyyid. Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye, 1974,
- Kadri, Hüseyin Kâzım. *Meşrutiyetten Cumhuriyete Hatıralarım*. Haz. İsmail Kara. 3. Baskı. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018.
- Kadri, Hüseyin Kâzım. *Yirminci Asırda İslamiyet*. İstanbul: Evkâf-ı İslamiyye Matbaası, 1339.
- Kadri, Hüseyin Kâzım. *Felaha Doğru*. İstanbul: Tanin Matbaası, 1328.
- Kadri, Hüseyin Kâzım. *İstikbale Doğru*. İstanbul: Ahmed İhsan ve Şurekası, 1331.
- Kadri, Hüseyin Kâzım. *Hak ve Hakikat*. İstanbul: y.y., 1288.
- Kadri, Hüseyin Kâzım. "Yeni İlm-i Kelâm Yazılmalı mı Yazılmamalı mı?". *Sebilü'r-Reşad* 21/532-533 (1339): 92-93.
- Kadri, Hüseyin Kâzım. "Sebilü'r-Reşad Cerîde-i İslâmiyyesine". *Sebilü'r-Reşad* 21/546(1339): 207-210.
- Kadri, Hüseyin Kâzım. "Müslümanlığın İhtiyaçları". *Dînî Makaleler*. Genel Yazmalar Koleksiyonu, FTV. NO 013245: 1a-17b. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) Kü-tüphanesi.
- Kadri, Hüseyin Kâzım. "Akla Ait Bir Mülâhaza-ı Hissiyeye". *Dînî Makaleler*. Genel Yazmalar Koleksi-yonu, FTV. NO 013245: 1a-10a. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) Kütüphanesi.
- Kadri, Hüseyin Kâzım. "Kitabî ve Mezhebî Müslümanlık". *Dînî Makaleler*. Genel Yazmalar Koleksi-yonu, FTV. NO 013245: 1a-9b. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) Kütüphanesi.
- Kadri, Hüseyin Kâzım. "İctihad". *Dînî Makaleler*. Genel Yazmalar Koleksiyonu, FTV. NO 013245: 1a-5a. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) Kütüphanesi.

- Kadri, Hüseyin Kâzım. "Taklid". *Dînî Makaleler*. Genel Yazmalar Koleksiyonu, FTV. NO 013245: 1a-2b. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) Kütüphanesi.
- Kadri, Hüseyin Kâzım. "Din ü Mezhep". *Dînî Makaleler*. Genel Yazmalar Koleksiyonu, FTV. NO 013245: 1a-6a. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) Kütüphanesi.
- Kadri, Hüseyin Kâzım. "Küfür ü Zulm". *Dînî Makaleler*. Genel Yazmalar Koleksiyonu, FTV. NO 013245: 1a-5a. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) Kütüphanesi.
- Kadri, Hüseyin Kâzım. "İman ü İslam". *Dînî Makaleler*. Genel Yazmalar Koleksiyonu, FTV. NO 013245: 1a-5b. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) Kütüphanesi.
- Kadri, Hüseyin Kâzım. "Emr-i bi'l ma'rûf ve nehy-i ani'l münker". *Dînî Makaleler*. Genel Yazmalar Koleksiyonu, FTV. NO 013245: 1a-5a. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) Kütüphanesi.
- Kara, İsmail. *Din İle Modernleşme Arasında*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.
- Ma'ruf, Naci. *Tarihu 'Ulemâi'l Mustansırıye*. 3. Baskı. Kahire: Daru'ş-Şa'b, 1976.
- Neşşâr, Ali Sami. *İslam'da Felsefi Düşüncenin Doğuşu*. Trc. Osman Tunç. 2 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 1999.
- Şehristânî, Ebu'l-Feth Tâcuddîn. *el-Milel ve'n-nihal*. Thk. Muhammed Seyyid Kılânî. 1 Cilt. Beyrut: Daru'l-Maarife, 1982.
- Şeker, Fatih Mehmet. *Osmanlılar ve Vehhâbîlik*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2007.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Uyanış Devirlerinde Felsefenin Rolü*. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2009.